

**Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»**

Кафедра української літератури

О. А. Лапко

ОСНОВИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
спеціальності
014.01 Середня освіта. Українська мова і література*

**Старобільськ
2021**

УДК 82.09 (075.8)

Л – 24

Рецензенти:

Дмитренко В. І. – доктор філологічних наук, професор кафедри української та зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету.

Пушко В. Ф. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Л – 24 Основи теорії літератури : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 014.01 Середня освіта. Українська мова і література ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2021. 114 с.

Навчальний посібник містить комплекс рекомендацій та завдань до самостійної роботи здобувачів вищої освіти над усіма темами курсу «Основи теорії літератури». Поданий у виданні теоретичний матеріал, тестові та практичні завдання сприятимуть якісній підготовці студентів до практичних занять і контрольних модульних робіт.

Посібник призначений для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 014.01 Середня освіта. Українська мова і література.

УДК 82.09 (075.8)

*Рекомендовано до друку вченою радою
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 1 від 31 серпня 2021 року)*

© Лапко О.А. 2021

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2021

Зміст

Пояснювальна записка.....	4
Зміст освітнього компонента «Основи теорії літератури».....	6
Тема 1. Літературознавство як наука.....	8
Тема 2. Література як вид мистецтва.....	17
Тема 3. Літературно-художній образ. Літературно-художній твір. Зміст і форма літературного твору	20
Тема 4. Сюжет і композиція	29
Тема 5. Роди і жанри літератури	46
Тема 6. Мова художнього твору	69
Тема 7. Основи віршування.....	78
Тема 8. Літературний процес	86
Тема 9. Аналіз літературного твору.....	98
Тема 10. Теоретико-літературні поняття у шкільному курсі літератури.	110
Використана та рекомендована література	112

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У навчальному посібнику подається комплекс рекомендацій та завдань до самостійної роботи здобувачів вищої освіти над усіма темами курсу «Основи теорії літератури». Запропоновані теоретичний матеріал, тестові та практичні завдання сприятимуть якісній підготовці студентів до практичних занять і контрольних модульних робіт.

Метою освітнього компонента «Основи теорії літератури» є формування загальних та професійних компетентностей здобувача вищої освіти, які закладають основи фахової теоретико-літературної підготовки майбутнього вчителя-словесника.

Реалізації мети підпорядковані такі основні **завдання** освітнього компонента:

- систематизація, поглиблення та розширення знань з теорії літератури, набутих в процесі здобуття повної середньої освіти;
- удосконалення вмінь аналізувати художні твори різної жанрово-родової приналежності та застосовувати прийоми аналізу художнього тексту, опановані під час вивчення шкільного курсу літератури;
- підготовка до вивчення інших освітніх компонентів літературознавчого та методичного циклів.

Програма освітнього компонента «Основи теорії літератури» передбачає опрацювання теоретичного навчального матеріалу, виконання практичних завдань, дослідницько-пошукових завдань, виконання контрольних тестів, обговорення проблемних питань, участь у дискусіях, самостійну роботу з навчальною літературою, аналіз художніх текстів. Для поточного контролю використовуються тестування, усне опитування, письмові роботи. Опанування освітнього компонента завершується екзаменом.

В результаті вивчення курсу здобувач вищої освіти повинен:

- знати структуру літературознавства, його місце серед інших наук, функції літературознавчих дисциплін, взаємозв'язок між ними, основні етапи розвитку світового та українського літературознавства;

- розуміти специфіку художньої літератури як мистецтва слова;
- володіти літературознавчими поняттями, визначеними програмою освітнього компонента;
- здійснювати комплексний аналіз літературного твору з урахуванням його приналежності до того чи іншого роду літератури;
- мати уявлення про теоретико-літературну складову курсів української та зарубіжної літератури, які вивчаються в процесі здобуття середньої освіти.

Для успішного опрацювання кожної теми здобувачам вищої освіти необхідно:

- поглибити розуміння теоретичного матеріалу, опрацювавши глосарій до теми, матеріали до лекції за темою та інші запропоновані матеріали;
- осмислити питання теми, зробивши необхідні нотатки на основі опрацьованого матеріалу (рекомендовані форми: тези, виписки, план відповіді на питання, схема, таблиця тощо; в електронному форматі: примітки на полях, виділення кольором чи іншим шрифтом, підкреслення найважливішої інформації тощо); цей вид роботи дозволить якісно відповісти на запитання теоретичного характеру під час практичного заняття та підготуватись до контрольної модульної роботи;
- виконати тестові завдання до теми (за формою запитання та способом надання відповіді пропонуються такі типи тестових завдань: істина / хибність (так / ні), множинний вибір – єдина відповідь, завдання на встановлення відповідності);
- виконати практичні завдання та оформити відповіді, урахувавши рекомендації; під час виконання слід брати до уваги рубрику «Практичні поради».

Працюючи над завданнями курсу, слід дотримуватись вимог академічної доброчесності.

Зміст освітнього компонента «Основи теорії літератури»

Модуль 1

Тема 1. Літературознавство як наука. Поняття про літературознавство. Структура літературознавства: основні літературознавчі дисципліни (теорія літератури, історія літератури, літературна критика); їх функції у вивченні словесного мистецтва; взаємозв'язок між основними літературознавчими дисциплінами; місце компаративістики в системі літературознавчих дисциплін; допоміжні дисципліни. Літературознавство серед інших наук. Історія розвитку літературознавчої науки. Етапи розвитку світового літературознавства. Особливості розвитку українського літературознавства.

Тема 2. Література як вид мистецтва. Художній образ і поняття. Наукове і художньо-образне мислення. Види мистецтва і матеріальний носій образності. Система видів мистецтва. Специфіка художньої літератури як мистецтва слова.

Тема 3. Літературно-художній образ. Структура та класифікація літературно-художніх образів. Літературно-художній твір. Зміст і форма. Елементи змістової організації літературного твору. Тема та ідея.

Тема 4. Сюжет і композиція. Фабула і сюжет. Елементи сюжету. Композиція літературного твору. Система образів художнього твору. Засоби характеристики (творення образу) персонажа.

Модуль 2

Тема 5. Роди і жанри літератури. Поняття про рід та жанр. Жанрова система. Метажанр. Епос. Епічні жанри (роман, повість, оповідання, новела та ін.). Лірика. Проблема жанрового поділу лірики. Тематичні групи лірики. Ліричні жанри (пісня, сонет, ода, гімн, послання, елегія, медитація та ін.). Драма. Драматичні жанри (трагедія, комедія, драма). Міжродові утворення.

Тема 6. Мова художнього твору. Фонічні засоби (асонанс, алітерація та ін.). Лексичні засоби (архаїзми, історизми, діалектизми, неологізми та ін.). Тропи (епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола, іронія та ін.). Фігури

поетичного синтаксису (інверсія, еліпсис, тавтологія, синтаксичний паралелізм, анафора, епіфора, градація, антитеза, риторичні фігури та ін.).

Тема 7. Віршування. Силабічна, силабо-тонічна, тонічна системи віршування. Строфа. Рима. Основні схеми римування. Основні види строф. Сталі строфічні форми.

Тема 8. Літературний процес. Поняття про літературний напрям, течію, угруповання, школу. Основні художні напрями XVII–XIX ст. (бароко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм). Модернізм та авангардизм. Основні модерністські напрями (імпресіонізм, символізм, неоромантизм, експресіонізм). Авангардистські течії (футуризм, сюрреалізм та ін.). Постмодернізм.

Тема 9. Аналіз літературного твору. Особливості аналізу епічного, ліричного, драматичного творів.

Тема 10. Теоретико-літературні поняття у шкільному курсі літератури.

Тема 1. Літературознавство як наука

1. Поняття про літературознавство.
2. Структура літературознавства:
 - основні літературознавчі дисципліни (теорія літератури, історія літератури, літературна критика); їх функції у вивченні словесного мистецтва;
 - взаємозв'язок між основними літературознавчими дисциплінами; місце компаративістики в системі літературознавчих дисциплін;
 - допоміжні дисципліни.
3. Літературознавство серед інших наук.
4. Історія розвитку літературознавчої науки (етапи розвитку світової науки про літературу, особливості розвитку українського літературознавства):
 - літературознавча думка античності та середніх віків;
 - ренесансний період;
 - літературознавство ХІХ ст. (доба романтизму, період реалізму);
 - модерністський період.

Література до теми

1. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Вид. 4-те, стер. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
2. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
4. Галич О. А. Історія літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2013. 392 с.
5. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства і критики : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 520 с. (Серія «Альма-матер»).
6. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних

- спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
7. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
 8. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.

Глосарій до теми

Філологія – галузь гуманітарного знання, яка складається з двох наукових дисциплін – літературознавства й мовознавства, або лінгвістики, об'єднаних спільною спрямованістю на вивчення словесності.

Літературознавство – це наука про художню літературу; одна з двох основних філологічних дисциплін, що вивчає художню літературу, її походження, естетичну природу, функції та закономірності історичного розвитку.

Історія літератури – одна з основних літературознавчих дисциплін, що вивчає художню літературу в її історичному розвитку від найдавніших часів до наших днів, досліджує літературний процес у конкретних його виявах (твори, події літературного життя, творчі напрями, течії, школи), систематизує факти, визначає місце і значення окремих явищ літератури.

Теорія літератури – одна з основних літературознавчих дисциплін, яка узагальнює досвід історії літератури та літературної критики, осмислюючи та узагальнюючи закономірності та особливості розвитку художньої творчості, займається розробкою та систематизацією літературознавчих понять.

Літературна критика – галузь літературознавства, яка висвітлює сучасний літературний процес, намагаючись відстежити нові тенденції в літературній творчості, поцінює якість нових літературних творів, виходячи з певних історично зумовлених естетичних, аксіологічних (ціннісних), філософських позицій.

Компаративістика, або порівняльне літературознавство, – галузь літературознавчої науки, яка займається порівнянням однієї національної літератури з іншою або іншими національними літературами, а також вивченням зв'язків літератури з іншими царинами духовної культури (мистецтвом, філософією, гуманітарними дисциплінами, релігією тощо).

Текстологія – допоміжна літературознавча дисципліна, яка займається вивченням і тлумаченням текстів, з'ясовує процес роботи автора над рукописом від задуму до завершення твору, виявляє варіанти твору, вивчає історію тексту та його варіантів, датує, атрибує, визначає авторство, якщо воно втрачене.

Палеографія – допоміжна літературознавча дисципліна, яка вивчає пам'ятки стародавньої писемності з метою визначити час і місце їх створення; в центрі уваги науки – знаки писемності, написання літер у різні часи, почерки, матеріал, на якому написано текст, система правопису, характер скорочень тощо.

Бібліографія літературна – допоміжна літературознавча дисципліна, що займається обліком і систематизацією творів художньої літератури та літературознавчих праць.

Історіографія літературна – допоміжна літературознавча дисципліна, яка займається дослідженням історії розвитку та накопичення знань з літературознавства.

Завдання до теми

Завдання 1

Опрацюйте матеріал лекції та розділи рекомендованих підручників. Доповніть схеми 1–3.

Завдання 2

Ознайомтесь із таблицею 1, опрацюйте матеріал лекції та розділи рекомендованих підручників. Доповніть таблицю необхідною, на вашу думку, інформацією.

Схема 1

Структура літературознавства

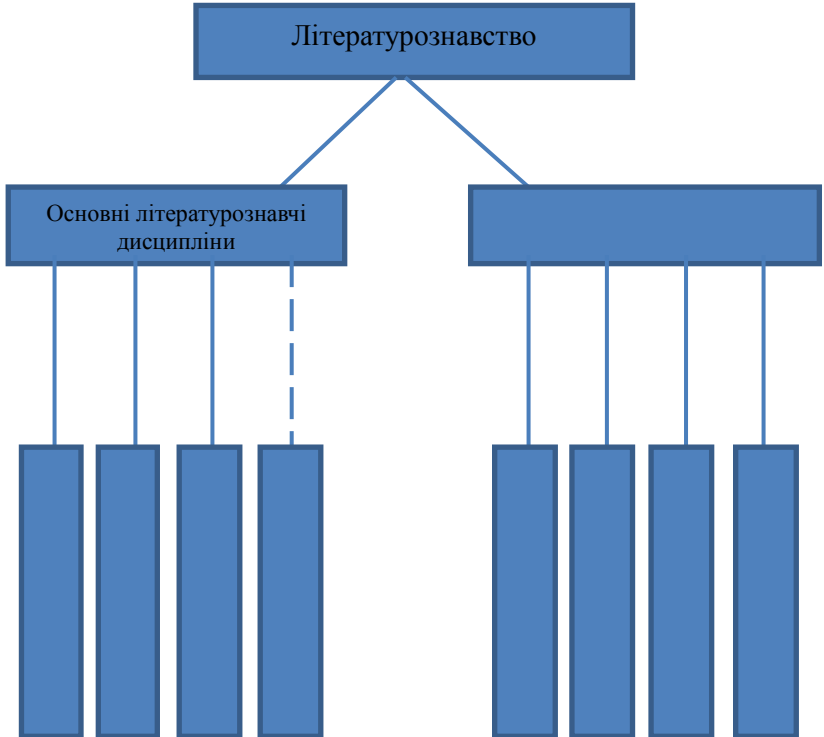
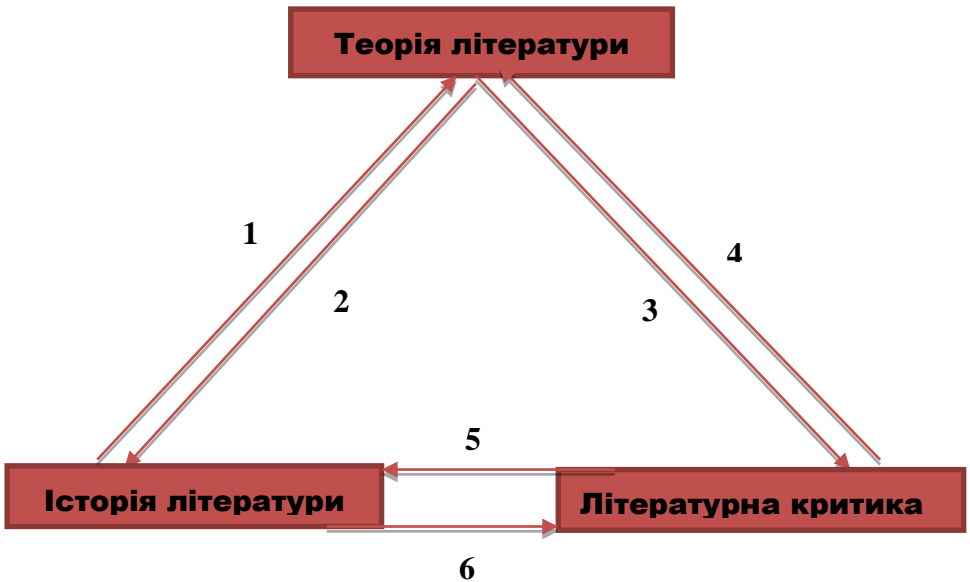

Схема 2

Взаємозв'язки основних літературознавчих дисциплін

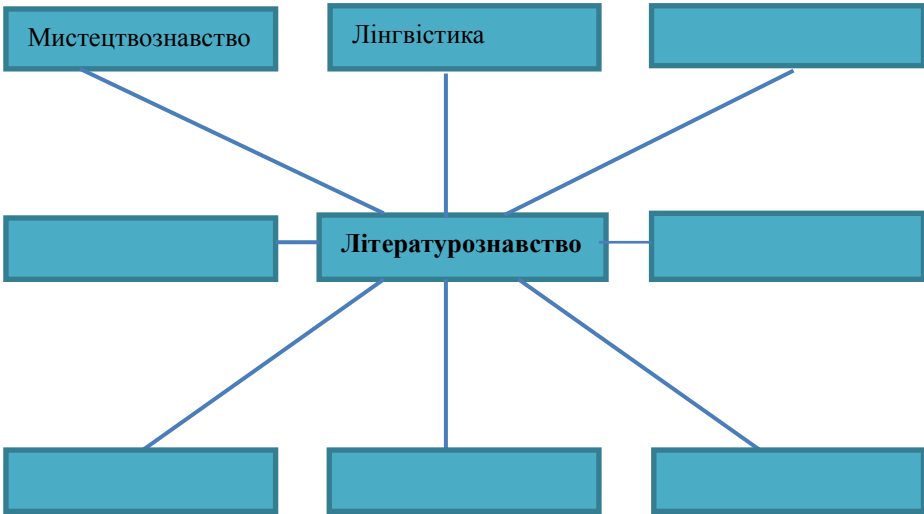

1. Результати дослідження національних літератур як матеріал для теоретико-літературних узагальнень.

- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.

Схема 3

Літературознавство серед інших наук

Таблиця 1

Етапи розвитку світового літературознавства (періодизація М. Наснка)

Період розвитку літературознавчої думки, часові межі	Світове (європейське) літературознавство	Українське літературознавство
Античний (від V ст. до н.е. до V ст. н.е.)	<p>Розвиток літературознавчої думки в контексті античного гуманітарного знання, естетики, філософії, мистецтва (комедія «Жаби» Арістофана, V–IV ст. до н. е.).</p> <p>Головні досягнення: «Поетика» давньогрецького мислителя Арістотеля (384–322 рр. до н.е.) і «Наука поезії» римського поета Горация (65 р. до н.е. – 8 р. н.е.).</p> <p>Початок III ст. до н. е. – зародження філології як галузі наукового знання (праці вчених Александрійської бібліотеки, текстологічні дослідження поем Гомера)</p>	
Середньовічний (від V до XV ст. н.е.)	Принагідний характер; фольклорно-художнє літературознавство (окремі висловлювання літературознавчого або	XI–XII ст. – українське літературознавство долучилось до європейського.

	естетичного змісту в художніх текстах); елементи літературознавства в теологічних працях	XIII ст. – розвиток літературознавчої думки (і всієї культури) Київської Русі загальмовано татаро-монгольською навалою
Ренесансний (від XV до кінця XVIII ст.)	Розвиток літературознавства в контексті відродження античних традицій культури і науки. Поява поетик, створених за зразком праць Арістотеля й Горация. Догматизація античних уявлень про мистецтво, їх канонізація в класицистичних теоріях («Поетичне мистецтво» Н. Буало). Осмислення крізь призму античних традицій новочасної мистецької творчості національними мовами.	Розвиток літературознавства в річищі європейської науки. Латиномовні поетики 1637 і 1685 років, «Поетика» Ф. Прокоповича (1705), «Сад поетичний» М. Довгалевського (1736), «Практична поетика» Г. Кониського (1745–1746) та ін.; Розділи про поетику в українських граматиках Л. Зизанія (1596) і М. Смотрицького (1619).
Романтичний (з кінця XVIII до середини XIX ст.)	Формування нових уявлень про національно-історичну основу художньої творчості (Й. Г. Гердер, А.-В. Шлегель, Ф. Шлегель). Формування міфологічної школи (Я. Грім, В. Грім), біографічного методу (Ш.-О. Сент-Бев), виникнення історичної школи	Осмислення ідей та засвоєння досягнень європейського літературознавства. Праці І. Срезневського, М. Максимовича, М. Костомарова, М. Шашкевича, І. Вагилевича та ін.

<p>Період реалізму і дальший розвиток історичної школи (друга половина XIX ст.)</p>	<p>Історико-літературне прочитання спадщини письменників, культурно-історична школа (І. Тен). Формування компаративного (порівняльно-історичного) та психологічного методів, активізація ідеологічного прочитання художніх творів</p>	<p>Компаративні дослідження (М. Драгоманов, І. Франко та ін.), розвиток психологічного методу (О. Потебня). Спроби створити систематичну історію української літератури (О. Огоновський, М. Петров, М. Дашкевич та ін.). Народницьке літературознавство як різновид ідеологічного (С. Єфремов).</p>
<p>Модерністський, (від кінця XIX ст.)</p>	<p>Переворот у художній і теоретико-естетичній свідомості. Формування й розвиток філологічної школи (у різних варіантах). Домінування погляду на літературу як на художній феномен. Марксистське літературознавство як варіант ідеологічного трактування творчості (пріоритетне в окремих країнах). Методологічний плюралізм, синкретичність.</p>	<p>Поява праць, у яких застосовувались різні підходи й методи: історичні, філологічні ідеологічні (С. Єфремов, М. Грушевський, М. Зеров, Д. Чижевський). 2 потоки: у підрадянській Україні (під впливом комуністичної ідеології) та в еміграції (у річищі новітніх естетичних ідей та віянь). Починаючи з 1990-х – засвоєння надбань світового літературознавства XX ст., методологічний плюралізм, синкретичність.</p>

Тема 2. Література як вид мистецтва

1. Художній образ і поняття.
2. Наукове і художньо-образне мислення.
3. Види мистецтва і матеріальний носій образності.
4. Система видів мистецтва.
5. Специфіка художньої літератури як мистецтва слова.

Література до теми

1. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Вид. 4-ге, стер. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
2. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
4. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
5. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
6. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 253 с. (Альма-матер).
7. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
8. Хализев В. Е. Теория литературы : учебник. 4-е изд., испр. и доп. Москва : Высшая школа, 2004. 405 с.

Глосарій до теми

Образ (у широкому розумінні) – відображення зовнішнього світу у свідомості людини.

Поняття – результат логічних операцій, відображення дійсності в мисленні, через яке відбувається пізнання сутності

об'єктів, явищ, процесів, узагальнення їх значущих аспектів та ознак.

Художній образ – конкретно-чуттєве уявлення, що діє водночас на почуття та свідомість, результат осмислення митцем явища дійсності тим способом, який властивий певному виду мистецтва; відображення реальності у формах, що сприймаються чуттєво, створених за законами певного виду і жанру мистецтва, у певній індивідуально-авторській манері.

Матеріальний носій образності – об'єкти та явища навколишньої дійсності, що сприймаються органами чуття і втілюють художні образи.

Завдання до теми

Завдання 1

Ознайомтесь із таблицею 1, опрацюйте матеріал лекції та розділи рекомендованих підручників. Доповніть таблицю необхідною, на вашу думку, інформацією. Спробуйте об'єднати ознаки поняття й художнього образу в антонімічні пари (там, де можливо).

Таблиця 1

Поняття	Художній образ
Об'єктивність	Експресивність
Узагальненість	Суб'єктивність
Абстрактність	Цілісність
Логічність	Конкретно-чуттєва форма
Аналітичність	Одиничність, індивідуальність

Завдання 2

Ознайомтесь із таблицями 2–4, опрацюйте матеріал лекції та розділи рекомендованих підручників. Доповніть таблиці необхідною, на вашу думку, інформацією.

Таблиця 2

Вид мистецтва	Матеріальний носій образності
музика	звук
живопис	барва, лінія
скульптура	форма, об'єм
література	слово
танець	рух

театр, кіно	просторові композиції, що змінюють одна одну в часі та мають звуковий супровід
-------------	--

Таблиця 3

Система видів мистецтва

Види мистецтва (за кількістю матеріальних носіїв образності)	
Односкладові: література, музика, живопис, скульптура, танець	Багатоскладові (синтетичні): театр, кіно
Види мистецтва (за способом художнього зображення та сприйняття мистецького твору)	
Часові: музика, танець, література	Просторові: живопис, скульптура, архітектура
Види мистецтва (за специфікою художнього зображення)	
Зображальні: література, живопис, скульптура	Експресивні: музика, танець

Таблиця 4

Специфіка художнього слова

Умовність	
Універсальність	
Нематеріальність	
Пластичність	
Здатність відтворювати людську свідомість за допомогою мовлення та мовленнєву діяльність людини	

Тема 3. Літературно-художній образ. Літературно-художній твір. Зміст і форма літературного твору

1. Структура та класифікація літературно-художніх образів.
2. Літературно-художній твір.
3. Зміст і форма літературного твору.
4. Елементи змістової організації літературного твору. Тема та ідея.

Література до теми

1. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Вид. 4-те, стер. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
2. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
4. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
5. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
6. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 253 с. (Альма-матер).
7. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).

Глосарій до теми

Автологічний образ – тип художнього образу, в якому чуттєвий образ є формою вияву такої ідеї, яка розширюючи та узагальнюючи зміст одиничного предмета, у ньому змальованого, не вказує на жодний інший, якісно відмінний від нього предмет. Автологія – вживання слів у прямому значенні.

Гротеск – карикатурне зображення, що виникає в результаті перебільшення до спотвореності, поєднання несумісних, контрастних рис.

Металогічний образ – тип художнього образу, у якому чуттєвий образ та ідея належать до різного кола явищ, тобто чуттєвий образ є формою вияву такої ідеї, яка, узагальнюючи зміст одиничного предмета, у ньому змальовуваного, виходить за його межі і вказує на інший, якісно відмінний від нього предмет.

Алегорія (інакомовлення) – металогічний образ, побудований на двоплановості: чуттєвий образ розкриває прихований зміст за допомогою асоціацій; його змістом є, як правило, абстрактне поняття, що повинно бути раціонально осмислене та однозначне (на відміну від багатозначного символу) прочитане.

Символ – це предметний або словесний знак, який опосередковано, умовно виражає сутність певного явища, їх подібність слабка або прихована; якщо алегорія однозначна, то символ багатозначний.

Підтекст – це такий тип літературно-художнього образу, в якому конкретно-чуттєва форма приховує прозорий, зрозумілий читачеві натяк на іншу ідею або образ.

Літературно-художній твір – основна форма буття літератури як мистецтва слова.

Структура художнього твору – умовна розчленованість його цілісної образної організації на окремі смислосначуєчі елементи та їх внутрішній взаємозв'язок.

Зміст і форма – загальнофілософські поняття: зміст – сутність явища, форма – способи його вираження; дві сторони, з якими співвідносять окремі елементи художнього твору при найбільш загальному його смисловому поділі.

Тема – це коло життєвих подій та явищ, що відображено у творі.

Мотив – тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається сюжет.

Лейтмотив – центральний мотив твору.

Тематика – сукупність тем, порушених у художньому творі.

Проблема – це питання, поставлене автором, певний вектор художнього осмислення теми. Проблеми можуть бути соціальними, політичними, релігійними, філософськими, психологічними, моральними, естетичними тощо.

Проблематика – сукупність взаємопов'язаних проблем, що порушуються у творі.

Ідея – це образна, узагальнююча, емоційна думка, що органічно випливає з твору і є вираженням авторської тенденції в художньому осмисленні певної теми; здобутий у процесі художнього дослідження і втілений у літературному творі авторський варіант відповіді на поставлене питання.

Ідейний зміст – єдність ідей твору, де центральна ідея постає своєрідним об'єднуючим центром.

Пафосом – тип емоційного світовідчуття, що окреслюється у творі й мотивує ідейну визначеність авторського ставлення до зображуваного; види пафосу: трагічний, драматичний, героїчний, сентиментальний, романтичний, ліричний, сатиричний, гумористичний.

Завдання до теми

Завдання 1

Розгляньте автологічну образність на прикладі вірша Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати».

Тарас Шевченко

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сем'я вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подас,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;

Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Завдання 2

Проаналізуйте алегоричний образ в поезії Ш. Бодлера «Альбатрос».

Шарль Бодлер

Альбатрос

(переклад І. Драча)

Буває, пливучи дорогами морськими,
Аби розвіятись, полюють моряки
На альбатросів тих, що в вишині над ними
Серед блакиті й хмар пливуть віддалеки.

Коли на палубу вже люта сила збила,
Король небес, що знав всі грози без числа,
Волочить важко так свої великі крила,
Мов сніжно-білі два розкинуті весла.

Крилатий мандрівник – який незграбний в рухах,
В польоті буйнокрил – каліка на ногах!
Ще й дражняться – той в дзьоб йому із люльки дмуха,
А той, глузуючи, кульгає, ніби птах!

Поете! Князю хмар твоя подібна сила,
Між блискавок ти свій у грозовій імлі;
Але під шал образ перешкоджають крила
Тобі, вигнанцеві, ступати по землі.

Завдання 3

Продемонструє багатозначність образу-символу лебедів у поезії В. Симоненка

Василь Симоненко

Лебеді материнства

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибу казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пущу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під віі.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні.

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Завдання 4

Визначте центральну тему та основну ідею, окресліть тематику, ідейний зміст і проблематику творів. Заповніть таблицю.

Практичні поради. *Формулюючи тему твору, пам'ятайте про те, що тема – це предмет зображення, а не його оцінка. Отже, визначення теми доцільно починати з нейтральних слів «зображення», «змалювання», «враження», «осмислення», «сприйняття», «спогад», «роздум», «ставлення» тощо, а також використовувати поняттям «мотив» (для формулювання теми ліричного твору).*

Ідея твору – це оцінка зображуваного, відповідь на питання про те, як автор ставиться до зображуваного, яка емоція домінує в розкритті теми. Визначення ідеї передбачає тлумачення металогічного (символічного, алегоричного) змісту. «Словник» для формулювання ідеї: висміювання, поетизація, замилування, захоплення, сум, радість тощо.

Твір	Центральна тема, тематика	Центральна проблема, проблематика	Основна ідея, ідейний зміст
І. Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я»			
М. Коцюбинський. «Тіні забутих предків»			
О. Довженко. «Зачарована Десна»			

Завдання 5

Визначте центральну тему та основну ідею творів. Заповніть таблицю.

Твір	Тема	Ідея
Леся Українка. «Татарочка»		
Леся Українка. «Бахчисарайський дворець »		
Леся Українка. «Стояла я і слухала весну »		
Григорій Сковорода. «De Libertate»		
Ліна Костенко. «Красива осінь вишиває клени»		

Леся Українка

Татарочка

(з циклу «Кримські спогади»)

Там, за містом, понад шляхом битим,
По гарячій каменистій полі
Йде дівча татарськеє вродливе,
Молоденьке, ще гуля по волі.

На чорнявій сміливій голівці
Червоніє шапочка маленька,
Вид смуглявий ледве прикриває
Шовком шитая чадра біленька.

То закриє личко, то відкриє, –
А очіці, наче блискавиці,
Так і грають з-попід брівок темних!
Що за погляд в цієї чарівниці!

Леся Українка

Бахчисарайський дворець
(з циклу «Кримські спогади»)

Хоч не зруйнована – руїна ся будова,
З усіх кутків тут пустка вигляда.
Здається, тільки що промчалась тут біда,
Мов хуртовина грізна, раптова.

Тут водограїв ледве чутна мова, –
Журливо, тихо гомонить вода, –
Немов сльозами, краплями спада;
Себе оплакує оселя ся чудова.

Стоять з гарему звалища сумні,
Садок і башта; тут в колишні дні
Вродливі бранки вроду марнували.

Колись тут сила і неволя панували,
Та сила зникла, все лежить в руїні, –
Неволя й досі править в сій країні!

Леся Українка

Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну
То знов тасмно-тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії.

Григорій Сковорода

De Libertate

Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золотее?
Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.
О, якби в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!

Ліна Костенко

Красива осінь вишиває клени
Червоним, жовтим, срібним, золотим.
А листя просить: – Виший нас зеленим!
Ми ще побудем, ще не облетим.

А листя просить: – Дай нам тої втіхи!
Сади прекрасні, роси – як вино.
Ворони п'ють надкльовані горіхи.
А що їм, чорним? Чорним все одно.

Тема 4. Сюжет і композиція

1. Фабула і сюжет.
2. Елементи сюжету.
3. Композиція літературного твору.
4. Система образів художнього твору.
5. Засоби характеристики (творення образу) персонажа.

Література до теми

1. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Вид. 4-те, стер. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
2. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
4. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
5. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).
7. Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с.

Глосарій до теми

Фабула – виклад подій, у причиново-наслідковій і хронологічній послідовності; перебіг основних подій, що розгортає конфлікт, окреслений темою твору.

Сюжет – зображення подій в інтерпретації автора; система подій, що зображені у творі, через які автор розгортає конфлікт, розкриває людські характери в певному часопросторі.

«Ліричний сюжет» – не розповідь про низку подій, а зображення змін стану душі, перебігу переживань, думо емоцій ліричного персонажа.

Конфлікт – зіткнення різних інтересів різних персонажів (груп персонажів), загострення внутрішніх (психологічних) суперечностей, які розв'язуються через розвиток подій, зображених у творі; конфлікт виступає рушійною силою подій.

Елементи сюжету

Експозиція – частина твору, в якій окреслюються місце й час дії, обставини і середовище, відбувається знайомство читача з дійовими особами тощо.

Зав'язка – епізод, у якому зображено виникнення конфлікту, перше зіткнення протидіючих сил, що зумовлює подальший розвиток подій.

Розвиток дії – це низка епізодів, у яких відбувається розгортання подій, загострення конфлікту, наростання напруги між персонажами, протидіючими силами, що приводить конфлікт до найвищої точки.

Кульмінація – епізод, у якому зображено вирішальне, найгостріше зіткнення сторін конфлікту, момент найбільшого напруження у розвитку подій; найбільш напружений момент сюжету художнього твору.

Розв'язка – заключний елемент сюжету художнього твору, епізод, у якому подається вирішення конфлікту, логічне завершення дії, зображення наслідків конфлікту.

Композиція – побудова (структура) літературного твору, розміщення і співвідношення його компонентів.

Портрет – опис зовнішності персонажа (рис обличчя, його виразу, пози, одягу, жестів, міміки тощо), що дає можливість розкрити його індивідуальність.

Пейзаж – зображення місцевості, природних (лісу, степу, моря, гір тощо), індустріальних (опис промислових об'єктів: шахт, заводів, фабрик тощо), урбаністичних (опис міст, вулиць, площ, будівель, споруд тощо) ландшафтів.

Інтер'єр – опис вигляду приміщення.

Персонаж – образ особи, що виступає у творі як об'єкт розповіді (дійова особа, про яку розповідають).

Наратор (оповідач, розповідач) – образ особи, що виступає у творі як суб'єкт розповіді (особа, яка розповідає).

Ліричний герой – суб'єкт сприйняття та переживання (суб'єкт свідомості), який оприявнює свої думки й емоції в ліричному монолозі.

Образ автора – суб'єкт зображення, що вбирає в себе як суб'єктів, так і об'єкти розповіді, а також і всі інші образи твору; це свідомість, яка розкривається в художньому тексті.

Образ читача – образ уявного адресата твору, здатного зрозуміти авторські інтенції (наміри, задуми); на його сприйняття розраховані буквальні та приховані художні смисли.

Завдання до теми

Завдання 1

Виконайте тестові завдання.

1. Чи є правильним твердження: «До позасюжетних елементів належать експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка»?
 2. Знайдіть відповідність.
А. Експозиція	1. Заключний елемент сюжету художнього твору, який характеризується вирішенням конфлікту, є логічним завершенням дії, зображенням наслідків, до яких привело вирішення покладених в основу твору конфліктів
Б. Зав'язка	2. Момент найбільшого напруження у розвиткові змальованих у творі подій
В. Кульмінація	3. Виникнення конфлікту, перше безпосереднє зіткнення протидіючих сил, яке зумовлює розвиток усіх наступних подій у творі
Г. Розв'язка	4. Частина твору, в якій розкривається місце, час, обставини і середовище, де відбувається дія, а також називаються персонажі наступних подій

3. Знайдіть відповідність.

- А. Хронологічна композиція 1. Події твору подаються не в хронологічній послідовності, не в тому порядку, в якому вони відбувалися в житті.
- Б. Ретроспективна композиція 2. Події розгортаються немовби по прямій лінії, в якій кожен подальший епізод, відрізок дії зумовлений чітким причинно-наслідковим зв'язком з попередніми сценами.
- В. Монтажна композиція 3. Порядок подій та принципи їх групування не підпорядковані цілком ні часовим відносинам, ні їх логічній взаємозумовленості, зв'язаність між окремими епізодами сюжетної дії швидше асоціативно-емоційна.

Завдання 2

Сформулюйте сутність конфлікту, який розгортається у творі. Назвіть фрагменти (епізоди) твору, які є експозицією, зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією, розв'язкою. Заповніть таблицю.

Твір	Конфлікт	Елементи сюжету	Епізоди
Есхіл. «Прометей закутий»		експозиція	
		зав'язка	
		розвиток дії	
		кульмінація	
		розв'язка	
Софокл. «Цар Едіп»		експозиція	
		зав'язка	
		розвиток дії	
		кульмінація	
		розв'язка	
В. Шекспір. «Гамлет»		експозиція	
		зав'язка	
		розвиток дії	
		кульмінація	
		розв'язка	

Завдання 3

Схарактеризуйте композицію поезій (визначте спосіб (способи) структурування поетичного тексту).

Практичні поради. Типові способи організація поетичного тексту: логічно-послідовна зміна думок; градація (нагнітання, посилення настроїв, емоцій, часто увиразнене словесними повторами чи поетичними фігурами); художня паралель (зіставлення змістових частин тексту); художня антитеза (протиставлення змістових частин тексту); обрамлення. В одному творі можуть поєднуватися різні способи структурування художнього тексту.

Василь Голобородько

З дитинства: Дощ

Я уплетений весь до нитки у
зелене волосся дощу,
уплетена дорога, що веде до батьківської хати,
уплетена хата, що видніється на горі,
Як зелений птах,
уплетене дерево, що, притихле,
стоїть над дорогою, уплетена річка,
наче блакитна стрічка в дівочу косу,
уплетена череда корів,
що спочивають на тирлі.
А хмара плете і плете
зелене волосся дощу,
холодне волосся дощу.

Але усім тепло,
усі знають – дощ перестане,
і хто напасеться,
хто набігається,
хто нахитається,
хто насидиться на горі,
хто належиться,
а хто прийде додому
у хату, наповнену теплом, як гніздо.

Павло Тичина

Світає...

Так тихо, так любо, так ніжно у полі.
Мов свічі погаслі в клубках фіміаму,
В туман загорнувшись, далекі топол
В душі вигравають мінорную гаму.

Вже дніє поволі...

Так тихо, так любо, так ніжно у полі.

Світає...

Все спить ще: і небо, і зорі безсилі,
Лиш птах десь озався спросоння ліниво
Та темний бовван на козачій могилі
Про давнє, минуле кричить мовчазливо.

Видніє щохвилі,

Все спить ще: і небо, і зорі безсилі.

Світає...

Проміннями схід ранить ніч, мов мечами,
Хмарки по всім небі й собі взолотіли.
Безмовні тумани тремтять над полями.
Підхоплююсь з ними і я, посвіжілий.

О, глянь, що над нами!

Розкраяно небо – мечами, мечами...

Володимир Самійленко

Українська мова

Пам'яті Т. Г. Шевченка

Діамант дорогий на дорозі лежав,—
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діаманта того.
Йшли багато людей і топтали його.

Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов,
І в пилу на шляху діамант він найшов.
Камінець дорогий він одразу пізнав,

І додому приніс, і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець,
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв,
І промінням ясным всіх людей здивував,
І палючим огнем кольористе блищить,
І проміння його усім очі сліпить.

Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народний вінець, як в оправу, ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
І лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша ж мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувався у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: «Відкіля нам сіє?!»

Оксана Забужко

Рідна мова

Мова кожного народу
неповторна і – своя;
в ній гримлять громи в негоду,
в тиші – трелі солов'я.

На своїй природній мові
і потоки гомонять;
зелен-клени у діброві
по-кленовому шумлять.

Солов'їну, барвінкову,
колосисту – на віки –
українську рідну мову
в дар мені дали батьки.

Берегти її, плекати
буду всюди й повсякчас,
бо ж єдина – так, як мати,
мова в кожного із нас!

Василь Симоненко

Україні

Коли кризь розпач випнутьсь надії
І загудуть на вітрі степовім,
Я тоді твоїм ім'ям радію
І сумую іменем твоїм.

Коли грозує далеч неокрая
У передгроззі дикім і німім,
Я твоїм ім'ям благословляю,
Проклинаю іменем твоїм.

Коли мечами злоба небо крає
І крушить твою вроду вікову,
Я тоді з твоїм ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу!

Ліна Костенко

Світлий сонет

Як пощастило дівчині в сімнадцять,
в сімнадцять гарних, неповторних літ!
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Вона ридає, але все як слід.

Вона росте ще, завтра буде вищенька.

Але печаль приходить завчасу.
Це ще не сльози – це квітуча вишенька,
що на світанку струшує росу.

Вона в житті зіткнулась з неприємністю:
хлопчина їй не відповів взаємністю.
І то чому: бо любить іншу дівчину,
а вірність має душу неподільчиву.

Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Як пощастило дівчинці в сімнадцять!

Леся Українка

Колискова

Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи ж ти малесенький,
Пізній бо час

Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.

Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...
Леле, дитинонько!
Жить – сльози лить.

Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твій прийде
З долею битися,—
Сон пропаде...

Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час!

Павло Тичина

Арфами, арфами –
золотими, голосними
обізвалися гаї
Самодзвонними:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.

Думами, думами –
наче море кораблями,
переповнилась блакить

Ніжнотонними:
Буде бій
Вогневий!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...

Стану я, гляну я –
скрізь поточки як дзвіночки,
жайворон як золотий

З переливами:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.

Любая, милая, –
чи засмучена ти ходиш,
чи налита щастям вкрай.

Там за нивами:
Ой одкрий

Колос вій!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...

Завдання 4

Окресліть фабулу новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». Оформіть відповідь у вигляді схеми, яка б відображала послідовність подій.

Гостини («посиденьки») Марфи й Карпа в Софії та Михайла.

Завдання 5

Визначте конфлікт, назвіть фрагменти (епізоди) твору, які є експозицією, зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією, розв'язкою.

Твір	Конфлікт	Елементи сюжету	Епізоди
Григор Тютюнник. «Три зозулі з поклоном»		експозиція	
		зав'язка	
		розвиток дії	
		кульмінація	
		розв'язка	

Завдання 6

Схарактеризуйте композицію новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном» (хронологічна, ретроспективна чи монтажна; композиційні прийоми; суб'єкт (суб'єкти) оповіді). Проаналізуйте образи персонажів новели.

Вид композиції _____.

Композиційні прийоми: _____.

Епізод (частина) твору	Наратор (суб'єкт оповіді)
Приїзд Михайлового сина до рідного села, зустріч з Марфою Ярковою	

Практичні поради. Характеризуючи образ персонажа, доцільно враховувати такі аспекти: портрет, дії та вчинки персонажа, особливості мовлення, внутрішній світ і переживання, ставлення до нього інших персонажів та висловлювання про нього, авторська характеристика, зокрема ставлення автора до нього.

Образи персонажів новели

<i>Образ Михайла</i>		
Засіб характеристики	Цитати, епізоди (короткий зміст)	Коментарі, висновки
Портрет		
Дії та вчинки персонажа		
Особливості мовлення		
Внутрішній світ і переживання		
Висловлювання інших дійових осіб про персонажа, їх ставлення до нього		
Авторська характеристика, ставлення автора до персонажа		

Григор Тютюнник

Три зозулі з поклоном

Любові всевишній

Присвячується

Я виходжу з-за клуба, в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й

купив) і з чемоданчиком у руці. І перше, що бачу – хату Карпа Яркового. А перед нею – молоденька сосна рівними рядочками на жовтому піску. На ганку Карпової хати стоїть Марфа Яркова і веде мене очима. Вона стоїть без хустки, сива, пишноволоса – колись її волосся сяяло проти сонця золотим, тепер не сяє. Видно, думаю собі, волосся умирає раніше, ніж людина...

Підійшовши ближче, я вклоняюся Марфі й кажу через молоденьку сосну:

– Здрастуйте, тітко.

Марфа ворухить губами і проводить мене далі, аж доки я не увійду в сосну «велику» (у нас її називають ще: «та, що твій тато садив»).

Дома мене стрічає мама, радіє, плаче і підставляє мені для поцілунку сині губи.

– Мамо, – питаю після того, як куці студентські новини розказано (сесію здав, костюм ось купив), – а чого тітка Марфа Яркова на мене так дивиться?

Мама довго мовчить, потім зітхає і каже:

– Вона любила твого тата. А ти на нього схожий...

Марфа – тоді її в селі за маленький зріст звали «маленькою Марфою» – знала, що лист від тата приходить раз на місяць. Вона чула його, мабуть, ще здалеку, той лист, мабуть, ще з півдороги. І ждала. Прийде до пошти, сяде на поріжку – тонесенька, тендітна, в благенькій вишиваній сорочині й рясній спідничині над босими ногами – і сидить, сяє жовтими кучерями з-під чорної хустки: втекла від молотарки або від косаря, за яким в'язала, або з лук, де сіно скиртують.

Сидить на поріжку і обриває пелюстки на ромашці, шепочучи: «Є – нема, є – нема, є...».

Коли з пошти виходив наш поштар дядько Левко – височенний, худючий, як сама худорба, з брезентовою поштарською сумкою через гостро підняте вгору плече, Марфа підхоплювалася йому назустріч і питалася тихо, зазираючи знизу в його очі:

– Дядечку Левку, а од Мишка є письомце?

– Нема, – одказував Левко, блукаючи очима поверх золотого Марфиного волосся, що вибилося з-під чорної хустки.

– Не брешіть, дядечку. Є...

– Ну – є! Є... так не тобі, а Софії.

– Дядечку Левку! Дайте я його хоч у руках подержу...

– Нельзя. Чужі письма нікому давати не можна. Заборонено.

– Я тільки в руках подержу, дядечку, і оддам. Сині Марфині очі запливають слізьми і сяють угору на дядька Левка – ще синіші.

Левко озирається довкола, зітхає немічно худими грудьми і манить Марфу пальцем за пошту. Там він дістає із суми конверт і простягає Марфі:

– На. Тільки нікому не кажи, що давав, бо за це... виженуть мене.

– Ні-ні-ні, дядечку! – аж похлинається від щирості Марфа.
– Ось вам хрест святий!

Вона хапає з Левкових пучок листа – сльози рясно котяться їй по щоках – пригортає його до грудей, цілує в зворотну адресу...

– Чорнила слізьми не розмаж, – каже Левко і одвертається: жде.

Марфа, якщо поблизу не видно людей, нескоро віддає йому листа, мліючи з ним на грудях, і шепоче, шепоче...

– Ну, от бачте, нічого я йому і не зробила... Тепер несіть Софії. Я ж нічого йому не зробила... Спасибі, дядечку, рідненький... Натє вам осьо, вип'єте за його здоров'я.

Вона дістає з-за пазухи пожмаканого карбованця і вкладає Левкові в долоню.

– Хіба що за його здоров'я, – бурмотить Левко, – а так зроду не взяв би...

І чимчикує в село, наставивши вгору гостре плече з порожньою майже сумою (тоді не дуже-то люди писали один одному).

А Марфа біжить на роботу, птахою летить, щоб дов'язати до вечора свої шість кіп, і вітер сушить – не висушить сльози в її очах.

– А хто вам про це розказував, мамо? Дядько Левко?

– Ні. Він мовчав. Сама бачила й чула. Я теж-бо за нею слідкома з роботи тікала. Отуди ярком, ярком – і до пошти. Дивлюсь, а вона вже на поріжку сидить, жде... Вона щораз перша вгадувала, коли тато обізветься.

– І ви на неї не сердилися?

– У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе.

– А як же то – вона вгадувала, а ви – ні?

– Хтозна, сину. Серце в усіх людей неоднакове. В неї таке, бач, а в мене таке... Вона за тата набагато молодша була. Йому тридцять три, а їй дев'ятнадцять. Два годочки прожила з Карпом своїм і нажилася на сто. Тато ж... він якось і не старів, однаковий залишався і в двадцять, і в тридцять годочків... сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть чорнючі. Гляне було – просто гляне і все, а в грудях так і потерпне. Може, тому, що він рідко піднімав очі. Більше долонею їх прикриє і думає про щось. А востаннє як бачила його (ходила з передачею аж у Ромни, їх туди повезли), то вже не пекли, а тільки голубили – такі сумні. Дивиться ними – як з туману.

Вони до нас на посиденьки ходили, Карпо і Марфа. Щовечора. І гомонимо бувало втрьох або співаємо потихеньку. Тато баритоном, а я другим йому помагаю, а Марфа першу веде. Голосок у ней тоді такий був, як і сама вона, ось-ось наче переломиться, ну, ловкий. А Карпа хоч викинь. Сидить у стелю дивиться. Або у вуса дме, то в один, то в другий – розпушує. То я йому галушок миску гарячих (він їсти страх любив), ложку в руки – їж, Карпе! І тьопає, як за себе кидає. Ми співаємо, а він вусами пару з миски ловить та сопе так, що каганець на столі як не погасне. «Я, – каже, – картоплю в галушках люблю. Картоплі треба більше кидать у галушки». Товстопикий був, товстоногий. І рудий – матінко ти моя... Як стара солома. Марфа проти нього – перепілочка. Ото гляне було, як він над галушками катується, зітхне посеред пісні й одвернеться, а сльози в очах, наче дві свічечки голубі. До тата... Я ж бачу. А він затулить надбрів'я долонею і співає. Або до тебе в колиску всміхається та приколисує легенько.

– Ти, Михайле, кажу, хоч би разочок на неї глянув. Бачиш, як вона до тебе світиться.

А він:

– Навіщо ж людину мучити, як вона й так мучиться?

Очі мамині сухі, голос ані здригнеться, і я чую за ним: спогади її не щемлять їй і не болять – вони закам'яніли.

ОСТАННІЙ ЛИСТ ВІД ТАТА

«Софіє! Соню!»

Учора дав мені товариш скалку від дзеркальця, і я вперше за два роки себе побачив. Побачив і не впізнав. Не тільки голова вся, а й брови посивіли. Зразу подумав був: може, то іній (це надворі було, не в бараці), тернув долонею – ні, не іній.

Більше не дивитимусь.

Роблю я тут, як і дома: вікна (тільки не для хат), двері (тільки не фільончасті), столи, ослони, ложки хлопцям ріжу на дозвіллі крадькома...

Погане виходить, серце болить, як подумаю, що це ж із моїх рук виходить отаке. Дерево хороше, в нашій стороні з нього білі палати робити б. Але сире. Та й інструмент не той, що в мене був. Ти його ще не продала? Як буде скрута – не жалій. Він мені, мабуть, уже не пригодиться. Не так-то й далеко я зайшов, та далеко вертатися.

Ти питаєш, як нас годують, як удягають на зиму. Годують, так, такою смачною юшкою щодня, що навіть Карпо Ярковий п'ятнадцять мисок умолотив би, ще й добавки попросив! Вдягачка звичайна, селянам до неї не звикати.

Сю ніч снилася мені моя сосна. Це вона вже досі в коліно, а може, й вища. Сосна – а за нею річки сине крило... Ні ти, ні синок, мій колосок, чось давно не снитесь, тільки привиджується.

Сусіда мій по нарах молитесь уві сні, а Бога не називає. До кого молитесь?..

Соню!

Не суди мене гірко. Але я ніколи нікому не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. Соню, сходи до неї і скажи, що я послав

їй, як співав на ярмарках Зіньківських бандуристочка сліпенький, послав три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір неісходиму, а чи впадуть од морозу.

(«Сибір неісходиму» було нерішучою рукою закреслено густим чорним чорнилом, а вгорі тою ж рукою написано знову: «Сибір неісходиму»).

Сходи, моя єдина в світі Соню! Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене прийде забуття хоч на хвильку.

Обнімаю тебе і несу на руках колиску з сином, доки й житиму...»

Коли се було... А я досі думаю: «Як вони чули один одного – Марфа і тато? Як?..»

А ще думаю:

«Чому вони не одружилися, отак один одного чуючи?» – Тоді не було б тебе... – шумить велика «татова сосна».

Тема 5. Роди і жанри літератури

1. Поняття про рід та жанр.
2. Жанрова система. Метажанр.
3. Епос. Епічні жанри (роман, повість, оповідання, новела та ін.).
4. Лірика. Проблема жанрового поділу лірики. Тематичні групи лірики. Ліричні жанри (пісня, сонет, ода, гімн, послання, елегія, медитація та ін.).
5. Драма. Драматичні жанри (трагедія, комедія, драма та ін.).
6. Міжродові утворення. Ліро-епічні жанри: балада, байка, поема. Інші міжродові утворення: драматична поема, художня біографія, мемуари.

Література до теми

1. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Вид. 4-те, стер. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
2. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
4. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2021. 296 с.
5. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).
7. Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с.

Глосарій до теми

Рід – спосіб вираження художнього змісту або сукупність «принципів формальної організації творів, що визначаються

властивостями як предмета зображення, так і художнього мовлення» (В. Халізеєв).

Жанр – «тематичний, технічно усталений тип художньої творчості, специфічний для кожного різновиду мистецтва, який визначається своєрідністю зображення».

Жанровий різновид (жанрова форма) – конкретний вияв певного жанру.

Жанрова система – сукупність різноманітних жанрів (епічних, ліричних, драматичних, міжродових утворень), які, зумовлені особливостями художньої свідомості певної доби, функціонують та взаємодіють у літературі цієї епохи.

Епос – літературний рід, у творах якого основним способом зображення є розповідь про події, явища тощо.

Роман – великий за обсягом і складний за композицією епічний прозовий (зрідка віршований) твір, у якому широко охоплено життєвий матеріал, порушено широке коло проблем, діє значна кількість персонажів.

Повість – епічний художній твір, який посідає проміжне місце між романом та оповіданням, має, як правило, нерозгалужений сюжет, відносно невелику кількість персонажів, зображує відносно невеликий відтинок часу.

Оповідання – невеликий за обсягом епічний твір, як правило, про одну або кілька подій у житті персонажа чи кількох персонажів.

Новела – невеликий епічний твір, який розповідає про незвичайну подію, має динамічний сюжет та несподівану розв'язку.

Притча – повчальне алегоричне оповідання.

Нарис – оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому автор зображує дійсні події та факти.

Казка – малий епічний жанр фольклорного походження, що розповідає про незвичайні події за участі надприродних сил та має переважно щасливе завершення.

Лірика – один із трьох основних літературних родів, у якому дійсність зображується через розкриття почуттів, настроїв, переживань, емоцій.

Громадянська лірика – твори, у яких йдеться про події суспільно-політичного життя, суспільно-національні проблеми, про постаті відомих історичних осіб тощо.

Філософська лірика – це поетичне осмислення «вічних» питань (буття людини та суспільства, життя і смерті, добра і зла, сенсу людського життя тощо).

Інтимна лірика – твори, у яких виявляються переживання героя, пов'язані з його особистим життям (любовна лірика, родинна лірика, лірика дружби).

Пейзажна лірика – твори, які передають роздуми й почуття, викликані картинами та явищами природи.

Медитативна лірика – твори, в яких домінують роздуми над вічними проблемами буття.

Сугестивна лірика – твори, в яких основна увага приділяється розкриттю емоційних станів.

Пісня – призначений для співу ліричний твір, що часто має куплетну будову та приспів.

Романс – особливий різновид пісні, лірична пісня про кохання для сольного співу.

Ода – хвалебний ліричний вірш, присвячений видатним особам чи важливим подіям.

Епіграма – короткий злободенний сатиричний вірш, спрямований проти якоїсь особи чи негативного суспільного явища.

Послання – епістолярно-публіцистичний вірш, написаний у формі звернення до певної реальної або вигаданої особи (осіб).

Гімн – урочиста пісня на честь якогось божества або героя.

Епітафія – вірш, призначений для напису на надгробному пам'ятнику.

Епіграма – короткий злободенний дотепний вірш, у якому висміюються певні вади людини чи суспільства.

Ліричний портрет – вірш, у якому дається характеристика певної людини, розкривається її внутрішній світ, належність до професії тощо.

Елегія – вірш, у якому домінують настрої смутку, журби, задуми.

Медитація – філософський вірш на «вічні» теми (добро і зло, життя і смерть, мить і вічність тощо).

Сонет – жанр ліричного вірша, який складається з 14-ти рядків, як правило, з двох катренів і двох терцетів (терцин).

Драма (у широкому розумінні) – рід художньої літератури, у творах якого явища життя і характери персонажів розкриваються не через авторську розповідь, а через показ вчинків і висловлювання дійових осіб, а сам твір призначений для сценічного втілення.

Трагедія – драматичний твір, в основу якого покладено дуже гострий, непримиренний конфлікт, який приводить, як правило, до загибелі центрального персонажа (персонажів).

Комедія – драматичний твір, у якому сатиричними та гумористичними засобами змальовано смішне в житті, висміюються негативні суспільні і побутові явища, риси характеру людей.

Драма (як жанр, у вузькому розумінні) – твір, в основу якого покладено гострий життєвий конфлікт, що зумовлює напруженість дії, відображає складні переживання персонажів, але не має трагічної розв'язки; п'єса з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі.

Трагікомедія – п'єса, у якій поєднуються прикмети обох жанрів: трагедії та комедії.

Мелодрама – п'єса з очевидним моралізаторством, повчанням, простолінійним поділом героїв на позитивних і негативних.

Міжродові утворення (суміжні жанри) – твори, у яких поєднуються риси епічного, ліричного та драматичного родів і суміжних галузей, зокрема науки та публіцистики.

Балада – ліро-епічний твір, невеликий за обсягом фабульний вірш, в основі якого лежить незвичайна, драматична, часто фантастична подія.

Байка – невеликий, частіше віршований алегоричний твір повчально-гумористичного або сатиричного характеру.

Поема – великий за обсягом віршований твір, у якому розповіді про події супроводжуються розкриттям переживань і роздумів персонажів та автора; ліро-епічний жанр, що

реалізується у віршовій формі і відображає певні події та характери.

Драматична поема – віршована п'єса, у якій поєднуються драматичне, епічне й ліричне розкриття теми.

Мемуари – твір у формі записок-спогадів про минулі події, у яких автор брав участь, був їхнім очевидцем або сучасником.

Художня біографія – творче відтворення життєвого шляху певної особи, здійснене на основі документів і свідчень про реальні події із заглибленням у духовний світ героя.

Завдання до теми

Завдання 1

Опрацюйте матеріал лекцій та розділи рекомендованих підручників. Заповніть таблиці 1–3.

Таблиця 1

Критерії	Епос	Лірика	Драма
Спосіб зображення			
Суб'єкт (суб'єкти) нарації (мовлення)			
Прозова чи віршова форма			
Сюжетність			
Засоби творення образу персонажа			
Приклади творів			

Таблиця 2

Критерії	Роман	Повість	Оповідання	Новела
Обсяг				
Широта проблематики				

Відтинок часу, зображений у творі				
Кількість дійових осіб				
Структура сюжету				
Складність композиції				
Приклади творів				

Таблиця 3

Тематична група лірики	Визначальні ознаки	Прикладі творів
Пейзажна		
Інтимна (особиста)		
Громадянська		
Філософська		

Завдання 2

1. Виконайте тестові завдання.

1. До малих жанрів епосу належить:

- а) епопея;
- б) повість;
- в) роман;
- г) новела.

Відповідь _____

2. В основі епосу лежить:

- а) розкриття почуттів;
- б) дія;
- в) показ подій;
- г) розповідь про події.

Відповідь _____

3. Знайдіть відповідність.

- А. Елегія 1. Короткий злободенний сатиричний вірш, спрямований проти якоїсь особи чи негативного суспільного явища
- Б. Медитація 2. Вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, задуми
- В. Ода 3. Похвальний ліричний вірш, присвячений видатним особам чи важливим подіям і написаний в урочисто-патетичному тоні
- Г. Епіграма 4. Філософський вірш на «вічні» теми
- Відповідь _____

4. Епіталама – це

- а) вірш, призначений для напису на пам'ятникові померлої людини, часто у формі епіграми;
- б) жанр середньовічної поезії, пісня на тему лицарського кохання;
- в) весільна пісня на честь молодого подружжя, що була поширена в античності;
- г) вірш, у якому виразно спостерігаються настрої журби, смутку, меланхолії.

Відповідь _____

5. Драма у перекладі з грецької мови означає:

- а) дія;
- б) весільний обряд;
- в) надгробне слово;
- г) журлива пісня.

Відповідь _____

6. Який жанр (жанровий різновид) не належить до драми?

- а) трагікомедія;
- б) мелодрама;
- в) новела;
- г) комедія.

Відповідь _____

7. Який твір не належить до драматичного роду літератури?

- а) «Прометей закутий» Есхіла;
- б) «Наталка Полтавка» І. Котляревського;
- в) «Катерина» Т. Шевченка;
- г) «Жаби» Арістофана.

Відповідь _____

8. Балада – первісно це

- а) твір з незвичайною пригодою в основі сюжету;
- б) танцювально-хорова пісня з чіткою строфічною організацією;
- в) епічний твір казкового, фантастичного змісту;
- г) сумовита ліро-епічна пісня.

Відповідь _____

9. Байка – це

- а) невеликий, частіше віршований твір повчально-алегоричного змісту;
- б) невеликий, частіше віршований твір, дидактичного змісту;
- в) великий, частіше прозовий твір алегоричного змісту;
- г) великий, частіше прозовий твір дидактичного змісту.

Відповідь _____

10. Чи є правильним твердження: «Драматична поема поєднує в собі ознаки всіх трьох літературних родів»?

Відповідь _____

Завдання 3

Визначте, до якого роду літератури належать твори. Обґрунтуйте відповідь, окресливши риси того чи іншого роду літератури в аналізованому творі. Відповідь необхідно оформити у вигляді таблиці.

Твір	Рід літератури (мікродове утворення)	Риси роду літератури в аналізованому творі

І. Багряний. «Тигролови»		
І. Карпенко-Карий. «Мартин Боруля»		
Т. Шевченко. «Катерина»		

Завдання 4

Визначте, до якого епічного жанру належать твори. Обґрунтуйте відповідь, окресливши риси того чи іншого епічного жанру в аналізованому творі. Відповідь необхідно оформити у вигляді таблиці.

Твір	Жанр епосу	Риси епічного жанру в аналізованому творі
І. Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я»		
Панас Мирний. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»		
М. Коцюбинський. «Тіні забутих предків»		
М. Хвильовий «Я (Романтика)»		

Завдання 5

Визначте, до якої тематичної групи належать ліричні твори. Обґрунтуйте відповідь, визначивши основні мотиви аналізованої поезії. Це медитативна чи сугестивна лірика? Обґрунтуйте. Відповідь необхідно оформити у вигляді таблиці. Тексти поезій – у розділах «Тема 3», «Тема 4».

Твір	Медитативна чи сугестивна лірика (там, де можливо визначити)	Тематична група, її ознаки в аналізованому творі
Ліна Костенко. «Світлий сонет»		

Павло Тичина. «Арфами, арфами»		
В. Самійленко. «Українська мова»		
О. Забужко. «Рідна мова»		
Г.Сковорода «De Liberate»		
Леся Українка. «Колискова»		
Леся Українка. «Бахчисарайський дворець» (з циклу «Кримські спогади»)		
Ліна Костенко. «Красива осінь вишиває клени»		
Павло Тичина. «Світає»		

Завдання 6

Визначте, до якого ліричного жанру належать твори. Обґрунтуйте відповідь, визначивши риси жанру в аналізованій поезії. Відповідь необхідно оформити у вигляді таблиці.

Практичні поради. Ліричний жанр визначають за строфічною організацією (сонет, октава тощо), емоційною та змістовною домінантою (елегія, медитація, вірш-пейзаж, ліричний портрет, ліричне послання тощо), взаємодією поезії й музики (романс, гімн, пісня). Якщо жанрові ознаки не виражені, достатньо окреслити родову приналежність (лірика або ліричний вірш).

Твір	Жанр лірики	Риси ліричного жанру в аналізованому творі
Дмитро Павличко. «Розплелись,		

розсипались, розпались»		
Дмитро Павличко. «Два кольори»		
Яків Щоголів. «Ткач»		
Василь Симоненко. «Прощай, мій зошите!»		

Дмитро Павличко

Розплелись, розсипались, розпались,
Наче коси, вересневі дні.
Ми з тобою ще не накупались,
А вже грає осінь у вікні.

Віднесла вода ласкаві зорі,
Що все літо кликали в ріку,
З птицями на білій крутогорі
Горобину пробуєм гірку.

Може б, нам полинати у вирій –
За літами молодості вслід.
Чом же крила в позолоті щирій
Важко піднімати на політ?

Я тобі зимові дні сріблясті
Заплету в сивіючу косу;
Тільки зорі, викупані в щасті,
З моря я назад не принесу.

Дмитро Павличко

Два кольори

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені

Червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне – то любов, а чорне – то журба.

Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне – то любов, а чорне – то журба.

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш горточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне – то любов, а чорне – то журба.

Яків Щоголів

Ткач

Бережно зняв з верстака я основу,
Людям роботу розніс і роздав;
То ж мій спочинок; теперечки знову
Берди направив, нитки наснував.

От і роблю я. Застукала ляда;
Бігає човник відтіль і відсіль ...
Човник і ляда – ткачеві порада;

Берди і цівки – ви хліб мій і сіль!

Добре багатому: він, коли схоче,
Знайде роботі начало й кінець;
В хаті ж у бідного ляда стукоче,
Поки до дна не згорить каганець.

Вчіться ви, дітки, у мене робити;
Вивчитесь – будете добрі ткачі;
Дасть вам верстак ваш і їсти, і пити,
Тільки ж робіть ви і вдень, і вночі!

Схочете спати, а лихо присниться;
З ліжка зжене вас воно до зорі;
Ляжте ж тихенько та спіть, поки спиться;
Спіть, мої діти, в теплі та в добрі!

От і заснули по лавках хлоп'ята;
Крикнув цвіркун, догоря каганець;
Трохи притихло; побільшала хата;
Швидко вже буде й роботі кінець.

Швидко... а все-таки стукає ляда,
Бігає човник відтіль і відсіль ...
Човник і ляда – ткачеві порада;
Берди і цівки – ви хліб його й сіль!

Василь Симоненко

Прощай, мій зошите!
Спасибі тобі, друже,
Що ти думок моїх
Не відцуравсь,
Що ти свої клітини
Тепло мружив,
Коли над римами
Я потом обливавсь.
Ти їх сприйняв

Без жодної огуди,
Єдиний мій читач
І шанувальник мій.
Чи сприймуть їх колись
І прочитають люди –
Побачимо.
Прощай, товариш мій.

Завдання 7

Які художні особливості дозволяють віднести «Жаби» Арістофана до комедійного жанру, а твори «Прометей закутий» Есхіла, «Цар Едіп» Софокла, «Медея» Евріпіда – до жанру трагедії?

Завдання 8

Визначте, до якого міжродового утворення належать твори. Обґрунтуйте відповідь, окресливши риси того чи іншого жанру в аналізованому творі. Відповідь необхідно оформити у вигляді таблиці.

Твір	Міжродове утворення	Його риси в аналізованому творі
Леся Українка. «Лісова пісня»		
Т. Шевченко. «Катерина»		
Л. Боровиковський. «Маруся»		
Л. Глібов. «Коник-стрибунець»		

Леонід Глібов

Коник-стрибунець

У степу, в траві пахучій,
Коник, вдатний молодець,
І веселий, і співучий,
І проворний стрибунець,
Чи в пшениченьку, чи в жито,
Досхочу розкошував
І цілісіньке літо,

Не вгаваючи співав;
Розгулявся на всі боки,
Все байдуже, все дарма...
Коли гульк – аж в степ широкий
Суне злючая зима.
Коник плаче, серце мліє;
Кинувсь він до Мурав'я:
– Дядьку, он зима біліє!
От тепер же згину я!
Чуєш – в лісі ворон криче,
Вітри буйнії гудуть?
Порятуй, порадь, земляче,
Як се лихо перебудуть!
– Опізнився, небораче,–
Одказав земляк йому,–
Хто кохав життя ледаче –
Непереливки тому.
– Як же в світі не радіти?
Все кругом тебе цвіте,–
Каже Коник,– пташки, квіти,
Любе літечко на те;
Скочиш на траву шовкову –
Все співав би та співав.–
На таку веселу мову
Муравей йому сказав:
– Проспівав ти літо боже,–
Вдача вже твоя така,–
А тепер танцюй, небоже,
На морозі гопака!

Левко Боровиковський

Маруся

Звечора під Новий год
Дівчата гадали:
Вибігали в огород,
В вікна підслухали;
З тіста бгали шишечки;
Оливо топили;

Слухали собак; в пустки
Опівніч вихрили;
Віск топили на жарку
І з водою в черепку
Долю виливали;
Бігали на шлях вони;
З приказками в комини
Суджених питали.
Темно. Місяць над ліском
В хмари завернувся...
Пригорнувшись, під вікном
Рюмала Маруся.
«Ти ж, сестрице, ти чого
З нами не гадаєш?
Під віконечком кого,
Відкіль виглядаєш?..
Встань, голубко, не журись,
Вийди з хати – подивись,
Де каганчик світить –
Відтіль буде милий твій...
Під віконечком постій –
Слухай, хто одвітить...»
«Ох, сестриці, як мені
З вами ворожити:
В дальній милий стороні,
Як без його жити!
Год минув – а все не чуть,
Де, чи жив мій милий?
Дні, неділеньки пливуть –
Світ гіркий, остилий!
Слова, вісточки нема;
А без любого сама
Горе я горюю!
Де ж мені його найти,
Що робить, куди піти,
Де я помандрую?»
В хаті каганець блищить;

Жар під піччю тліє;
Повна мисочка стоїть –
Віск Маруся гріє.
Ну, Марусю, загадай,
Віск на воду вилий;
Що там віллється – пізнай,
Як живе твій милий;
Чи живе він, чи мертвець...
Чи з тобою під вінець
Піде з старостами:
Зв'яжуть руки рушником,
Коло столика кругом
Обведуть з свічками...
Віск шкварчить – а в серці тьох!
К печі підбігає,
Ухватила черепок –
В воду виливає...
Тихо в хаті; під кутком
Раз цвіркун цвірінькнув;
Північ: тричі під вікном
Півень кукурікнув;
А Марусенька дροжить:
Страшно, страшно ворожить,
Труситься небога;
Слуха – мов що в хату йде,
Мов балака, мов гуде...
Рипнуло в порога...
Що ж Маруся? – На воді
Плитка воску плава,
І дівчинонька тоді
На ній прочитала:
Домовина, хрест, свічки,
Заступ, дві лопати,
Пояс, яма, рушники,
Мари, склеп дощатий...
«Горе! – милий мій мертвець!»
Загасила каганець –

Дівка лихо чує...
Сіла бідна у вікна,
Серце б'ється, серце зна,
Серце щось віщує...
Це! – Під хатою скриплять
Санки на причілку:
В двір, бояри гомонять –
Їдуть сватать дівку.
Тихо дверчки скриплять,
Молодий уходить:
«Піп нас жде, свічки горять
(Дівчині говорить),
В церкві вже ревуть дяки,
Ждуть світилки, ждуть дружки,
Ждуть хустки; весільні».
За вгородом санки ждуть,
Коні-змії з серця рвуть
Поводи ремінні.
Сіли в санки: коні, мчать,
Аж, іскрять ногами,
Полозочки аж шумлять,
Сніг летить клочками;
Ззаду так як дим курить,
Степ кругом синіє;
Місяць із-за хмар блищить –
Тільки-тільки мріє.
Серце в дівчини дрожить:
«Що ж мій молодий мовчить?
Забалакай, милий!»
Ні півслова, все мовчить
І насупившись сидить,
Так, як глина, білий.
Коні по полю летять;
З поля вітер віє;
А навітшиб – гін за п'ять –
Церква бовваніє;
Двері вихор відхилив:

Люди в церкві; тліють
Ставники і від кадил
Тільки-тільки мріють.
Серед церкви чорний гріб
І над ним співає піп:
«Буде вічна пам'ять!»
Гірше дівчина дροжить;
Коні мимо; все мовчить
Блідний милий в саях.
Завірюха піднялась:
Рветься сніг клочками;
Чорний ворон раз у раз
Кряче над санками:
Чорний ворон не добро
Дівчині віщує!
Лихо в душу залягло,
Лихо серце чує.
На полі огонь блищить:
Між заметами стоїть
Хутірок чималий.
Коні швидше понесли,
Дим ногами підняли –
К хутору примчали.
Прилетіли до дверей,
Зупинились, стали:
Коні, санки, молодий,
Як у воду впали!
Сипле сніг, як з рукава;
Крутить завірюха;
В полі вітер завива,
Надуває фуга...
Йй вернуться? – Шлях пропав!
От каганчик заблищав –
І, перехрестившись,
Двері тихо відвела,
Поподумала, ввійшла,
Богу помолившись.

Що ж найшла? – Мертвець лежить:
В головах у тіла
Свічка воскова горить –
Дівка обімліла!
Перед мертвим на столі
Образ – божа мати...
Страшно в хаті будь самій,
Страшно кидать хати!
В полі вітер все свистить...
Дівка блідная стоїть –
Богу помолилась.
Страшно підійти к столу:
Перед припічком в углу
Тихо прислонилась.
Вітер стихнув, все мовчить;
Буря утихає;
Свічка тільки що блищить,
Свічка догоряє.
Темно в полі; в хутірку
Змовкло, заніміло;
Сумно в хаті., це!., в кутку
Щось залопотіло, –
Мовби вітер зашумів, –
Глядь – із покуття злетів
Голубок біленький,
Крилечками замахав,
Дівчині на груди пав,
Пригорнувсь легенько.
Змовкло вп'ять усе кругом...
Блідная Маруся
Глядь – під білим полотном
Мертвий повернувся...
Впало полотно, мертвець
(Твар – темніша ночі)
Звівся: на лобі вінець,
Відімкнулись очі...
Хоче ноги розвести,

Хоче мертвий розплести
Руки омертвілі.
А Марусенька? – Дрожить,
Лихо близьке, а не спить
Голубок біленький.
Стрепенувся, розвернув
Крилочка легенько,
К мертвому на стіл порхнув –
Сів на нім тихенько,
Застогнав, заскреготав
Білими зубами,
На Марусю загарчав
Тихими словами.
Знову мертвий побліднів,
З столу голуб ізлетів –
Дівка пригляділась:
Хто ж? – «О боже мій святий!»;
То Марусин молодий...
«Ох!» – і пробудилась.
Де ж? – На лаві у вікна,
В хаті, де гадала,
Де, задумавшись; вона
Вчора задрімала.
День сіріє; за ліском
Жовтий місяць зникнув;
Тричі, ранній, під вікном
Півень кукурікнув,
А Маруся не встає –
Їй покою не дає
Сон: щось серце чує...
«Ох чого ж то ждуть мені:
Жив мій милий чи в землі,
Що мій сон віщує?»
Так, як вкопана, сидить,
Під вікном небога
І в кватирочку глядить
В поле, де дорога;

Скрізь сідий туман наліг
 На широке поле;
 А в садочку іній ліг
 На дерев'я голе...
 Коні через мерзлий сніг
 Санки мчать; з-під кінських ніг
 Дим піднявся білий;
 Їдуть, їдуть до воріт;
 В санках парубок сидить –
 Хто? – Марусин милий!
 Що ж, Марусенько, твій сон?
 Суджений з тобою!
 Із далеких він сторон
 З серцем і любов'ю
 До дівчини прилетів –
 Піп вас обвінчас;
 Вибирайте старостів,
 Хай музика грає.
 Русу косу розплітай,
 Хусточки заготовляй, –
 Під вінець ідіте!
 Заготовте рушники, –
 Заспівають вам дяки
 В церкві «многа літа!»

Завдання 9

Заповніть таблицю.

Рід	Жанр	Жанровий різновид	Твір
Епос	Повість	Соціально-побутова повість	Іван Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я»
Епос	Роман		Панас Мирний. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»
		Психологічна новела	Михайло Коцюбинський. «Intermezzo»

	Комедія	Сатирична комедія	Микола Куліш. «Мина Мазайло»
	Роман		Іван Багряний. «Тигролови»
Епос			Пантелеймон Куліш. «Чорна рада»
		Соціально- побутова драма	Іван Котляревський. «Наталка Полтавка»

Тема 6. Мова художнього твору

1. Фонічні засоби (асонанс, алітерація та ін.).
2. Лексичні засоби (архаїзми, історизми, діалектизми, неологізми та ін.).
3. Тропи (епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола, іронія та ін.).
4. Фігури поетичного синтаксису (інверсія, еліпсис, тавтологія, синтаксичний паралелізм, анафора, епіфора, градація, антитеза, риторичні фігури та ін.).

Література до теми

1. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Вид. 4-те, стер. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
2. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
4. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
5. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).
7. Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с.

Глосарій до теми

Фоніка (звуконпис) – сукупність звукових засобів мови художнього твору.

Евфонія – сукупність звукових явищ (розташування звуків, різноманітні чергування тощо), що роблять мову художнього твору милозвучною.

Асонанс – прийом організації фонетичного рівня художнього мовлення, що передбачає навмисно надмірне повторення голосних звуків, переважно тих, що перебувають під наголосом, задля для посилення милозвучності мови.

Алітерація – прийом організації фонетичного рівня художнього мовлення, що передбачає навмисно надмірне повторення однакових приголосних звуків з метою посилення інтонаційної виразності мови.

Ономатопея (звуконаслідування) – імітація (наслідування) засобами мови позамовних звукових явищ з метою створити звуковий образ зображуваного, підсилити емоційний вплив.

Поетична лексика – мовні одиниці, що належать до різних соціальних, стильових і функціональних різновидів мови та використовуються з метою посилення художньої виразності.

Архаїзми – це застарілі слова чи словосполучення, які вийшли з активного вжитку й перейшли до пасивної лексики, витіснені новими синонімічними назвами.

Історизми – слова, що вийшли з активного вжитку внаслідок зникнення понять, предметів, явищ, які вони означають.

Діалектизми – слова чи словосполучення, характерні для мови певного регіону, вживання яких дозволяє відтворити місцевий мовний колорит, індивідуалізувати персонажа.

Жаргонізми – слова та словосполучення, що є характерними для спілкування окремих суспільних чи професійних груп.

Неологізми – словесні новотвори, що надають мові художньої виразності.

Тропи – художні засоби, в основі яких вживання слів чи словосполучень у переносному значенні.

Епітет – художнє, образне означення предмета, явища або дії, що найчастіше виражається прикметником.

Порівняння – художній прийом, що пояснює ознаки одного явища чи предмета за допомогою зіставлення з іншим.

Метафора – троп, що будується на перенесенні назви одного предмета, явища чи поняття на інше за подібністю його ознак.

Персоніфікація (уособлення) – вид метафори, який передбачає перенесення на неживі предмети, абстрактні поняття та ін. людських властивостей.

Метонімія – троп, сутність якого полягає в перенесенні назви одного предмета, явища або поняття на інше за суміжністю (просторовою, часовою або суміжністю іншого типу).

Синекдоха – троп, заснований на кількісному зіставленні предметів, речей чи явищ; вживання однини замість множини і навпаки, видового поняття замість родового і навпаки, перенесення назви цілого на його частину і навпаки тощо.

Перифраз, або перифраза, – троп, що виражає поняття описово, за допомогою опису його ознак.

Евфемізм – троп, в основі якого лежать слово чи словесний зворот, що вживаються замість слів з неприємним, непристойним або забороненим змістом з метою пом'якшення форми висловленої думки.

Антонимазія – вживання власних імен, зокрема імен літературних персонажів, замість загальних назв.

Гіпербола – троп, який передбачає навмисне перебільшення кількості, масштабів, властивостей предметів, явищ або дії.

Літота – зображення якогось предмета чи явища в надмірно зменшеному вигляді.

Іронія – троп, сутність якого полягає в тому, що слово чи словесний зворот вживаються у значенні, протилежному їх буквальному змісту, як правило, з метою створення комічного ефекту.

Оксиморон – троп, сутність якого полягає в навмисному сполученні слів з протилежними чи навіть несумісними значеннями, у результаті чого з'являється лексична сполука парадоксального змісту.

Фігури поетичного синтаксису – художні прийоми, що передбачають своєрідну синтаксичну побудову фраз для посилення виразності й емоційності мови та уникнення одноманітності.

Інверсія – стилістична фігура, в основі якої лежить порушення того порядку слів у реченні, який видається нормативним, звичайним.

Еліпсис – стилістична фігура, що будується на пропуску одного або декількох членів речення, які легко відтворити, виходячи з контексту.

Асиндетон, або безсполучниковість, – стилістична фігура, в основі якої пропуск сполучників чи сполучних слів, завдяки чому текст набуває динамічності.

Полісиндетон, або багатосполучниковість, – стилістична фігура, протилежна асиндетону, в основі якої вживання великої кількості однакових сполучників чи сполучних слів для уповільнення мовлення, акцентування значущих висловів, надання тексту урочистого звучання тощо.

Тавтологія – стилістична фігура, що будується на навмисному повторі того самого чи однокореневого слова.

Синтаксичний паралелізм – стилістична фігура, в основі якої паралельний повтор схожих синтаксичних конструкцій.

Анафора – стилістична фігура, в основі якої повтор слова чи групи слів на початку структурних одиниць тексту (віршових рядків, строф, розділів тощо).

Епіфора – стилістична фігура, протилежна анафорі, що твориться завдяки повторенню слів чи словосполучень наприкінці суміжних структурних одиниць тексту (віршових рядків, речень, строф, розділів чи абзаців прозового твору).

Анепіфора, або кільце, – стилістична фігура, в основі якої повтор слова чи групи слів на початку і наприкінці суміжних одиниць тексту (абзаців, строф, віршових рядків).

Епанафора, або стик, – стилістична фігура, в основі якої повтор слова чи групи слів наприкінці і на початку суміжних одиниць тексту (абзаців, строф, віршових рядків).

Градація – повторення близьких за значенням слів, які відображають зростання (посилення) або зменшення (послаблення) певної ознаки.

Риторичні фігури (риторичне звертання, риторичне запитання, риторичне заперечення, риторичний вигук) – це фігури

мовлення, сутність яких полягає в наданні тексту емоційності та виразності завдяки створенню ефекту діалогічності.

Завдання до теми

Завдання 1

1. Виконайте тестові завдання.

1. Застарілі слова, що перейшли до пасивного запасу лексики, називаються

- а) архаїзми;
- б) варваризми;
- в) неологізми;
- г) історизми.

Відповідь _____

2. Стилістична фігура, в основі якої лежить заміна прямого порядку слів на зворотний, називається

- а) анафора;
- б) епіфора;
- в) алітерація;
- г) інверсія.

Відповідь _____

3. Стилістична фігура, що будується на пропуску одного або декількох членів речення, які легко відтворити, виходячи з контексту, називається

- а) синтаксичний паралелізм;
- б) градація;
- в) еліпсис;
- г) анафора.

Відповідь _____

4. Фонічний засіб, сутність якого полягає в повторенні однакових приголосних звуків

- а) алітерація;
- б) асонанс;
- в) градація;
- г) тавтологія.

Відповідь _____

5. Троп, що будується на перенесенні назви одного явища чи предмета на інше за подібністю його властивостей чи ознак, – це

- а) метонімія;
- б) алітерація;
- в) метафора;
- г) епіталама.

Відповідь _____

6. Троп, сутність якого полягає в тому, що слово чи словесний зворот набувають значення, протилежного буквальному змісту

- а) метафора;
- б) градація;
- в) іронія;
- г) еліпсис.

Відповідь _____

7. Знайдіть відповідність.

А. Синекдоха	1. Стилiстична фiгура, сутнiсть якої полягає в поступовому посиленнi чи послабленнi засобiв художньої виразностi
Б. Градація	2. Троп, сутнiсть якого полягає в навмисному сполученнi слiв з протилежними чи навлiть несумiсними значеннями
В. Оксиморон	3. Троп, що виражає поняття описово чи за допомогою натяку
Г. Перифраз	4. Троп, що заснований на кiлькiсному зiставленнi предметiв, речей чи явищ шляхом перенесення значень з цiлого на певну iх частину або використання виду замість роду чи навпаки

Відповідь _____

8. Чи є правильним твердження: «Метонімія – це троп, сутність якого полягає в перенесенні назви одного предмета, явища або поняття на інше за подібністю ознак». Відповідь _____

9. Чи є правильним твердження: «Анафора – це стилістична фігура, що твориться завдяки повторенню окремих слів чи словосполучень наприкінці суміжних віршових рядків, речень, строф, розділів тощо»? Відповідь _____

Завдання 2

Визначте тему та ідею наведених творів. У поезіях знайдіть найвиразніші, найбільш значущі образотворчі засоби (фонічні, лексичні, тропи, фігури поетичного синтаксису), спробуйте проінтерпретувати їх емоційне, естетичне, змістове наповнення, пояснити стилістичну роль, визначити, як вони «працюють» задля розкриття ідеї твору та впливають на читацьке сприйняття поетичного тексту.

Увага! Визначення особливостей образності вірша – це не статистичний перелік епітетів, метафор та ін.

Відповідь слід оформити у вигляді таблиці

Автор, назва поезії		
Рядки, вислови з вірша (Увага! Власне образотворчі засоби – слова, словосполучення тощо – слід виділити іншим шрифтом або кольором)	Назва образотворчого засобу	Інтерпретація (емоційне, естетичне, змістове наповнення тощо)
Красива осінь вишиває клени Червоним, жовтим,	Метафора (персоніфікація)	Поетизація осінньої колористики, її естетичне

срібним, золотим.		сприйняття; осіннє листя як витвір мистецтва; захоплення красою осіннього багатобарв'я
-------------------	--	---

Ліна Костенко

Красива осінь вишиває клени
Червоним, жовтим, срібним, золотим.
А листя просить: – Виший нас зеленим!
Ми ще побудем, ще не облетим.

А листя просить: – Дай нам тої втіхи!
Сади прекрасні, роси – як вино.
Ворони п'ють надкльовані горіхи.
А що їм, чорним? Чорним все одно.

Ліна Костенко

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! — та сама.

Останні айстри горілиць зайшлися болем.
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
І плаче коник серед трав — нема мелодій...

Ліна Костенко

Вже почалось, мабуть, майбутнє.
Оце, либонь, вже почалось...
Не забувайте незабутнє,
воно вже інеєм взялось!
І не знецінюйте коштовне,
не загубіться у юрбі.
Не промініяйте неповторне

на сто ерзаців у собі!
Минають фронди і жіронди,
минає славне і гучне.
Шукайте посмішку Джоконди,
вона ніколи не мине.
Любіть травинку, і тваринку,
і сонце завтрашнього дня,
вечірню в попелі жаринку,
шляхетну інохідь коня.
Згадайте в поспіху вагона,
в невідворотності зникань,
як рафаелівська Мадонна
у вічі дивиться вікам!
В епоху спорту і синтетики
людей велика ряснота.
Нехай тендітні пальці етики
торкнуть вам серце і уста.

Тема 7. Основи віршування

1. Прозове та віршоване художнє мовлення.
2. Метрична (антична) система віршування. Стопа. Гекзаметр. Пентаметр.
3. Силабічна система віршування.
4. Силабо-тонічна системи віршування. Стопа. Основні види стоп.
5. Тонічна системи віршування.
6. Строфа. Рима. Основні схеми римування. Основні види строф.
7. Сталі строфічні форми.

Література до теми

1. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
2. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
3. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
4. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).
6. Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с.

Глосарій до теми

Віри – це різновид художньої мови, головною ознакою якого є упорядковане чергування закономірно повторюваних мовних відтінків (віршових рядків).

Поетичний ритм – рівномірне чергування однорідних мовних одиниць, які називаються ритмічними одиницями.

Метр – певна ритмічна схема, що їй підпорядковується організація віршованого мовлення.

Метрична (антична) система віршування – система віршування в античних літературах, що ґрунтується на впорядкованому чергуванні довгих і коротких складів.

Гекзаметр – розмір, який складається з шести дактилічних стоп.

Пентаметр – п'ятистопний розмір, який використовувався у поєднанні з гекзаметром, був складовою частиною елегійного дистиху.

Силабічна система віршування – це система віршування, основними ознаками якої є однакова кількість складів у рядку, парне (суміжне) римування, наявність цезури (ритмічної паузи всередині рядка).

Силабо-тонічне віршування – це система версифікації, в основу якої покладено принцип упорядкованого чергування наголошених і ненаголошених складів.

Стопа – сполучення одного наголошеного та одного чи кількох ненаголошених складів, яке ритмічно повторюється у віршовому рядку.

Хорей (трохей) – двоскладова стопа з наголосом на першому складі |– U|.

Ямб – двоскладова стопа із наголошеним другим складом |– U|.

Службові, або допоміжні, **стопи** – стопи, зумовлені наявністю багатоскладових слів, які унеможливають чергування наголошених й ненаголошених складів через один у двоскладовому розмірі.

Пірихій – службова двоскладова стопа з обома ненаголошеними складами |U U|.

Спондей – службова двоскладова стопа з обома наголошеними складами |– –|.

Дактиль – трискладова стопа з наголосом на першому складі |– U U|.

Амфібрахій – трискладова стопа з наголосом на другому складі |U – U|.

Анапест – трискладова стопа з наголосом на третьому складі |U U –|.

Акаталектичний, або неусічений, – віршовий рядок, у якому наявні всі повні стопи його розміру.

Каталектичний, або усічений, – віршовий рядок, у якому останню стопу усічено на один чи два склади.

Гіперкаталектичний, або нарощений, – віршовий рядок, у якому до останньої стопи додано ще один чи два ненаголошені склади.

Тонічна система віршування – така система версифікації, в основі якої лежить приблизно однакова кількість наголошених складів у рядках за відсутності поділу їх на стопи.

Дольник – перехідна форма вірша від силабо-тонічного до тонічного; допускає неповторюване поєднання двоскладових та трискладових стоп у межах одного віршового рядка.

Акцентний вірш – тонічний вірш, що має відносно однакову кількість наголошених складів у рядку та різну кількість ненаголошених між ними.

Верлібр, або вільний вірш, – неримований вірш без чіткого ритму та поділу на строфи, який зберігає поділ на рядки, але вони мають різну кількість складів.

Білий вірш – ритмічний вірш, у якому відсутня рима.

Рима – це співзвучність закінчень віршових рядків.

Внутрішня рима – співзвучність суміжних ритмічних відтинків або суміжних слів всередині рядка.

Строфа – група віршових рядків (від одного до чотирнадцяти), фонічно й логічно завершена, пов'язана певною системою римування, що регулярно повторюється в тексті твору.

Моностих – однорядкова строфа.

Дистих (двовірш) – це строфа, що має два рядки.

Терцет – це трирядкова строфа, об'єднана однією римою.

Терцина – трирядкова строфа, у якій римуються 1-й і 3-й рядки, а 2-й римується з 1-м і 3-м рядками суміжної строфи (римування за схемою: перша строфа – *аба*, друга – *бвб*, третя – *взв* тощо).

Катрен – чотирирядкова строфа з різними способами римування (суміжним, кільцевим, перехресним або неримована).

Сонет – стала строфічна форма, що має 14 рядків, поєднаних у два катрени та два терцети.

Вінок сонетів – п'ятнадцять сонетів, об'єднаних спільною темою, причому п'ятнадцятий вірш складається з перших рядків попередніх чотирнадцяти сонетів та має назву «магістральний».

Танка – це п'ятирядкова неримована строфа, що складається з п'яти- та семискладових рядків (5–7–5–7–7); походить з японської поезії.

Хайку (хоку) – це трирядкова неримована строфа, що постала на основі першої півстрофи танка.

Завдання до теми

Завдання 1

Виконайте тестові завдання.

1. Мовлення з чітким поділом мовленнєвого потоку на відносно короткі, зіставлювані та однотипні відрізки називається

- а) цезурним;
- б) метричним;
- в) віршовим;
- г) прозовим.

Відповідь _____

2. Ямб утворюється повторюванням

- а) ненаголошеного і наголошеного складів;
- б) наголошеного і ненаголошеного складів;
- в) наголошеного складів;
- г) ненаголошеного складів.

Відповідь _____

3. Вірш, у якому відсутні метр і рима називається

- а) білим;
- б) акцентним;
- в) верлібром;
- г) тактовиком.

Відповідь _____

4. Чи є правильним твердження: «Тонічна система віршування – це система віршування, в основу якої покладено однакову кількість складів у рядку»?

Відповідь _____

5. В основу силабо-тонічної системи віршування покладено

- а) однакову кількість складів у рядку;
- б) чергування довгих і коротких складів;
- в) принцип упорядкованого чергування наголошених і ненаголошених складів, завдяки чому створюється ритм;
- г) приблизно однакова кількість наголошених складів в рядку.

Відповідь _____

6. Катрен – це строфа, яка складається з

- а) 2 рядків;
- б) 3 рядків;
- в) 4 рядків;
- г) 14 рядків.

Відповідь _____

Завдання 2

Схарактеризуйте особливості версифікації поетичних текстів за схемою:

- система віршування (силабічне, силабо-тонічне, тонічне);
- вид строфи (моностих, дистих, терцет, катрен тощо);
- способи римування (перехресне – абаб, парне (суміжне, паралельне) – аабб, кільцеве (охоплююче) – абба);
- ритмічна схема;
- естетична роль віршового ритму в аналізованому тексті.

Практичні поради. Особливості ритмічної організації пов'язані з емоційною тональністю вірша. Своєрідний ритм увиразнює відповідні почуття та настрої, тому, характеризуючи елементи ритмотворення, намагайтесь збагнути естетичну роль віршового ритму в аналізованому тексті.

Послідовність побудови ритмічної схеми поезії із силабо-тонічним віршуванням:

1. Поділ на склади:

Як по-ща-сти-ло дів-чи-ні в сім-над-цять,
в сім-над-цять гар-них, не-пов-тор-них літ!
Ти не ди-вись, що дів-чин-ка сум-на ця.
Во-на ри-да-є, а-ле все як слід (Ліна Костенко).

2. Визначення наголосів.

Практичні поради. Щоб правильно визначити наголоси, слід обов'язково продекламувати, проговорити поетичні рядки. Наголоси необхідно визначати не фонетичні, а ритмічні, тобто ті, яких вимагає ритм. Слово навіть із фонетичним наголосом може вимовлятися як ритмічно ненаголошене (службові частини мови, займенники). Службові слова часто зливаються у вимові із самостійними частинами мови, отже, не наголошуються ритмічно.

Як по-ща-ст'и-ло д'ів-чи-ні в сім-н'ад-цять,
в сім-н'ад-цять г'ар-них, не-пов-т'ор-них л'іт!
Ти не ди-в'ись, що д'ів-чин-ка сум-н'а ця.
Во-н'а ри-д'а-є, а-ле вс'є як сл'ід.

3. Складання схеми.

Умовні позначки: – наголошений склад; U
ненаголошений склад.
U U U – U – U U U – U
U – U – U U U – U –
U U U – U – U U U – U
U – U – U U U – U –

4. Пошук повторюваних груп складів.

– U хорей; U – ямб; – U U дактиль; U – U амфібрахій;
U U – анапест.

Практичні поради. Ритмічна схема поезії, як правило, має відхилення від ідеального ритму. Можуть зустрічатися стопи з двох ненаголошених або наголошених (рідше) складів (пірихій або спондей). Наприкінці рядка може бути 1) усічена стопа – стопа, яка має на один чи два склади менше від обраного розміру

(явище каталектики); 2) один чи два зайвих
ненаголошених склади (явище гіперкаталектики).

U U |U -| U -| U U| U -| U

U -| U -| U U| U -| U -|

U U| U -| U -| U U| U -| U

U -| U -| U U| U -| U -|

5. Визначення віршового розміру.

5-стопний ямб з пірихієм та явищем
гіперкаталектики

Тексти для аналізу

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! — та сама (Ліна Костенко).

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками (Д. Павличко).

Арфами, арфами —
золотими, голосними обізвилися гаї
Самодзвонними:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена (П. Тичина).

Може, в танку анаконди
Леопард скаменіє агатом,
І зійдуть крилаті міраклі
На кактусах велетенських (Віра Вовк).

Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золотее?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото (Г. Сковорода).

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю,
Чому мені, Боже, ти крилець не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав (М. Петренко).
Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго
Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши
(Гомер).

Місяць яснесенький.
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи мій малесенький,
Пізній-бо час (Леся Українка).

Тема 8. Літературний процес

1. Поняття про літературний напрям, течію, угруповання, школу.
2. Основні художні напрями XVII–XIX ст. (бароко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм).
3. Модернізм та авангардизм. Основні модерністські напрями (імпресіонізм, символізм, неоромантизм, експресіонізм). Авангардистські течії (футуризм, сюрреалізм та ін.).
4. Постмодернізм.

Література до теми

1. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Вид. 4-ге, стер. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
2. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
4. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
5. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).
7. Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с.
8. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

Глосарій до теми

Літературний процес – це сукупність усіх виявів літературного життя: поява художніх творів та особливості

сприймання їх читачами; видання книг, альманахів, літературних часописів; розвиток критики, літературознавства; виникнення, становлення, розквіт та занепад мистецьких напрямів, течій, шкіл, угруповань тощо.

Напря́м – це естетична єдність великої групи письменників, що живуть у певну історичну добу, декларують схожі творчі засади, мають спільність у світовідчутті й відтворенні дійсності.

Течія́ – значно вужче, менш масштабне у часовому та просторовому вимірах об'єднання письменників на основі спільних естетичних засад, що, як правило, існує в межах напрямку.

Угруповання́ – вужче, порівняно з течією, об'єднання письменників, які мають спільну естетичну платформу, проте можуть відрізнятися світовідчуттям, жанровими і стильовими вподобаннями.

Школа́ – невелика група письменників зі спільною естетичною платформою, близькою тематикою і проблематикою творчості, стильовими й жанровими уподобаннями.

Бароко́ – літературний і загальномистецький напрям, що зародився в Італії в XVI столітті, поширився в інших європейських країнах та розвивався протягом XVII століття.

Особливості бароко

- Контрастність, акцентування, а не згладжування контрастів – як утілення уявлень про непримиренно контрастну структуру світу й особистості, як вияв прагнення художньо освоїти суперечливу реальність, передати хаос і дисгармонію людського буття.
- Поєднання несумісних начал: реального й ірреального, вишуканості стилю й брутальності тощо.
- Універсальність художнього мислення. Митці бароко зображують не просто епізоди з життя людини, а буття людства у глобальному масштабі.
- Метафоричність, символічність, багатозначність смислів, алегоричність, іносказання.

- Декоративність, пишність, нагромадження художніх засобів. Бароко – «мистецтво гіперболи». Принцип надмірності художніх засобів.
- Екстравагантна примхливість, несподівані ефекти, вражаючі образи. Дж. Маріно, італійський поет XVII ст.: «Мета поета – здивувати, вразити, схвилювати, надихнути».
- Прагнення до синтезу мистецтв (зокрема фігурні вірші).
- «Неправильність» (з точки зору класицизму) жанрової системи; змішування жанрів.

Класицизм – напрям у європейській літературі XVII – початку XIX ст., що орієнтувався на естетичні норми і зразки античної класики.

Особливості класицизму

- Визнання естетичних ідеалів універсальними та вічними, а античного мистецтва – взірцевим, гідним наслідування, таким, що найповніше втілює ідеали краси.
- Раціоналізм, розум як головний критерій прекрасного в мистецтві.
- Регламентация, унормованість творчої діяльності (художня творчість як діяльність за правилами).
- Ієрархія жанрів: високі (ода, епопея, трагедія, героїчна поема); середні (наукові твори, елегія, сатира); низькі (комедія, пісня, епіграма). Встановлення чітких жанрових меж, неприпустимість їх подолання.
- Схематичність та універсальність образів персонажів, побудова образу навколо провідної риси характеру. Чіткий поділ дійових осіб на позитивних та негативних.
- Дидактичність (повчальність).
- Вимога чіткості й логічності композиції, ясності художньої мови.
- Правило трьох єдностей у драматургії (єдність місця, часу та дії).

Сентименталізм – літературний напрям другої половини XVIII ст. – початку XIX ст., що характеризується прагненням відтворити світ почуттів звичайної людини й викликати співчуття до героїв.

Особливості сентименталізму

- Культ почуття, інтерес до внутрішнього світу людини, до її психології.
- Герой – звичайна людина, чутлива, скромна; як правило, представник нижчих верств.
- Зображення повсякденного прозаїчного життя, родинного побуту, приватної сфери.
- Відсутність різкого протиставлення позитивних і негативних персонажів.
- Прагнення індивідуалізації характеру, яскравість і багатоманітність образів персонажів.
- Відмова від ієрархії жанрів; розвиток жанрів подорожніх нотаток, епістолярного роману, родинно-побутової повісті – в епосі, елегії, ідилії, послання – в ліриці, «міщанської драми», «серйозної комедії» – у драмі.
- Вільна побудова твору, відмова від класицистичних канонів композиції, введення ліричних відступів.
- Посилення ролі пейзажу, який виступає засобом вираження настроїв персонажів.

Романтизм – художній напрям, що виник наприкінці XVIII ст. і домінував у літературі Європи й Америки протягом першої половини XIX ст.

Світоглядні засади романтизму

- Розуміння світу як живої динамічної єдності, де все взаємопов'язане, взаємодіє у всеохопному спонтанному русі, де немає нічого завершеного.
- Неприйняття буденної реальності, протиставлення дійсності і мрії, осягнення суперечностей світу, неподолання прірва між реальністю та ідеалом.
- Духовне начало – динамічна творча сила, яка проявляється і в природі, і в людині, творить усю розмаїтість буття. Людина як втілення духовного творчого начала наділена необмеженими творчими можливостями.
- Визнання значущої ролі уяви як засобу пізнання світу і творчої реалізації цього пізнання (уява здатна проникати в сутність речей і виражати її в поетичних образах).

Заперечення міметичної естетики (мистецтво не наслідує, а творить).

Основні риси поетики романтизму

- Поетика контрастів як відображення суперечностей буття.
- Заперечення нормативності мистецтва (мистецтво виникає на певному національно-історичному ґрунті, є вільним самовираженням митця, не підпорядковується ніяким правилам).
- Перевага суб'єктивного начала, акцент не на зображення світу, а на вираженні настроїв і почуттів.
- Незвичайність центрального персонажа, який вирізняється з-поміж свого оточення.
- Піднесений або критичний пафос.
- Поширені художні прийоми: антитеза, гротеск, іронія, символ.
- Яскрава мова, що відповідає незвичайним характеристикам і драматичним конфліктам, які зображують романтики.
- Жанрова система динамічна й відкрита, синтез жанрів, поєднання епосу з лірикою, використання фольклорних жанрів (балади, казки, легенди, пісні); виникнення синтетичних жанрів: ліро-епічної поеми, драматичної поеми, історичного роману.

Реалізм – напрям у літературі та мистецтві XIX – XX ст., що характеризується прагненням правдиво відтворити дійсність через типізацію притаманних їй виявів.

Особливості реалізму

- Достовірність, об'єктивність зображення дійсності як критерій художності літературного твору. Художнє зображення «у формах життя» (життєподібність, міметична естетика).
- Раціоналізм, аналітичність, акцентування пізнавально-аналітичної функції художньої літератури. Твір як художнє «дослідження» певної проблеми.
- Типізація, зображення найсуттєвіших, найхарактерніших виявів життя.
- Зображення характеру у зв'язках із соціумом, розкриття впливу соціального середовища на формування свідомості.
- Зосередженість на сучасності, на зображенні сучасного суспільства.

- Принцип конкретно-історичного зображення. Розкриття історичної зумовленості характеру та середовища.
- Превалювання епічних прозових жанрів.

Натуралізм – це літературний напрям, що утверджується у французькій літературі в останній третині XIX століття та характеризується прагненням до фотографічного й безпристрасного відтворення дійсності й до відображення фатальної біологічної і соціальної зумовленості людської долі та поведінки.

Особливості натуралізму

- Спроба перенести в літературу методи дослідження, притаманні науці.
- Прагнення до максимальної об'єктивності, неупередженості, відмова від оціночних суджень.
- Фактографічність та документальність зображення; ретельне вивчення фактів, збирання документального матеріалу.
- Значне розширення тематики, відсутність «заборонених» тем.
- Зумовленість людського характеру й поведінки біологічними, зокрема спадковими, та соціальними чинниками.

Модернізм – сумарний термін, що позначає сукупність літературних напрямів та шкіл, яким притаманні формотворчість, експериментаторство, тяжіння до умовних засобів зображення, антиреалістична спрямованість.

Визначальні риси модернізму

- Настанова на елітарність мистецтва. Модернізм – мистецтво не для масового читача, а для вузької аудиторії, що має відповідний рівень естетичного сприйняття.
- Настанова на самодостатність мистецтва; його звільнення від соціальних зобов'язань, послаблення гносеологічної функції.
- Пріоритет форми над змістом; формотворчі експерименти.
- Дистанціювання від художніх принципів реалізму й натуралізму.
- Модерністська художня суб'єктивність замість реалістичної та натуралістської об'єктивності.
- Зашифрованість, духовно-культурний підтекст замість раціональної однозначності слова.

- Тяжіння до умовних форм зображення (що не виключає життєподібного відтворення дійсності).
- Тенденція до філософічності, універсальності зображення.
- Використання міфологем, створення власних міфів. Міф трактується як універсальна модель, яку можна легко спроекувати на будь-яку ситуацію з людського життя, на будь-який етап життя суспільства.
- Відмова від традиційних конструктивних елементів твору (зокрема послаблена сюжетність в імпресіоністичній прозі, схематизація персонажа в експресіоністській поезії).

Імпресіонізм – художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень.

Риси імпресіонізму

- Зображення не самого предмета чи явища дійсності, а враження від нього.
- Антираціоналістична настанова; в основі імпресіоністичного зображення – спостереження митця над враженнями і відчуттями, тобто над ірраціональною сферою.
- Суб'єктивне осягнення світу.
- Послаблення зображального начала (пластичності); описи фіксують лише окремі, значущі для суб'єкта сприйняття деталі; послаблена інформативність (зокрема описів: портретів, пейзажів, інтер'єрів).
- Концепція художнього часу: моментальність замість історичного часу реалістичного твору.
- Фрагментарність, незавершеність, етюдність художнього зображення.
- Домінування малих жанрових форм (новела, ліричний вірш та ін.).

Символізм – літературний напрям кінця XIX – початку XX ст., основною рисою якого є перетворення конкретного художнього образу на багатозначний символ.

Риси символізму

- Заперечення реалістичної і натуралістичної естетики.
- Зорієнтованість на філософію платонізму та неоплатонізму (ідея дуалізму реального та ідеального; Таємниця, або Ідея, що перебуває за світом речей).

- Розбудова художнього світу за принципом аналогії, «відповідностей»; прагнення втілити Ідею у чуттєвій формі.
- Символ як фундаментальна категорія в естетиці напряму; символ – «вікно у безмежжя» (Ф. Сологуб), допомагає відшукати «відповідності» між реальним і таємничим світами. Порив за допомогою символу у сферу «вищої» реальності, не доступної чуттєвому сприйняттю чи логічним схемам, яку можна осягнути лише інтуїтивно, через інсайт.
- Загадковість, таємничість поетичної мови.
- Сугестивність поетичного слова, надзвичайна увага до звучання (мелодики, ритму) вірша.

Неоромантизм – стильова течія модернізму у європейському й американському письменстві межі ХІХ–ХХ ст., генетично пов'язана з класичним романтизмом.

Риси неоромантизму

- Заперечення естетики реалізму й натуралізму.
- Порив до ідеального, виняткового, неприйняття сірої, меркантильної дійсності.
- Зображення конструктивної спроби усунути суперечність між мрією і дійсністю, завдяки могутній силі волі зробити можливе дійсним; віра у можливість нового світу, побудованого за законами краси і гармонії.
- Апологія сильної особистості; уславлення діяльного, сильного героя, часто – героя-надлюдини, піднесеного над буденщиною.
- Утвердження неповторної індивідуальності митця, його духовного аристократизму.

Експресіонізм – напрям у літературі та мистецтві, що розвинувся у період з 1905 по 1920-ті рр. та набув найбільшого розквіту в Німеччині й Австрії.

Риси експресіонізму

- Основна естетична настанова: мистецтво не зображує дійсність, а виражає її сутність.
- Загострено трагічне світосприйняття. Світ (особливо урбаністичний) уявляється ворожим для людини, хаотичним, дисгармонійним, абсурдним. Сучасність сприймається як

передень апокаліптичної катастрофи. У сучасному світі людина приречена на страждання.

- Свідома деформація картин дійсності, що зумовлено принципом її суб'єктивної інтерпретації; узагальнення, гротеск, гранична умовність, загострені емоції, контрастність.

Авангардизм – антитрадиційний напрям літератури й мистецтва ХХ ст., пов'язаний із руйнуванням звичайних художніх форм і канонів.

Модернізм	Авангардизм
не повстає проти традиції, а лише прагне трансформувати її	декларує «естетичний нігілізм», тотальне заперечення попереднього мистецького досвіду
оновлює художні засоби	прагне створити нове мистецтво, оновити не лише засоби, але й сам предмет мистецького зображення

Риси авангардистських течій

- Усвідомлення власної сучасності, прагнення виразити це сучасними літературними засобами.
- Відмова від традицій.
- Заперечення європейського раціоналізму, інтерес до підсвідомого.
- Заперечення «серйозного» характеру мистецтва, внесення ігрових, випадкових елементів.
- Рішуча реформа поетичного слова.
- Прагнення до «життєвості» творчості.

Футуризм – авангардистська течія в літературі й мистецтві 1910-1930-х рр.

Риси футуристської естетики

- Антитрадиційність.
- Настанова створити «динамічну» літературу майбутнього, культ руху.
- Захоплене сприйняття світу технічної цивілізації. Естетика урбанізму.

- Створення «лірики неживої матерії».
- Експериментування з художньою формою навіть до її деструкції.
- Кардинальна реформа поетичної мови.

Сюрреалізм – авангардистська течія в літературі і мистецтві, що виникла у Франції на межі 1910-1920-х рр.

Особливості естетики сюрреалізму

- Перенесення центру уваги на підсвідомість.
- Використання нових прийомів творчості («автоматичне письмо», прагнення творити художній образ поза контролем свідомості).
- «Надметафоричність», несподівані, парадоксальні асоціації.

Постмодернізм – цілісний комплекс мистецьких, філософських, науково-теоретичних уявлень, дистанційованих від класичної та некласичної (модерністської) традиції, що склався в західній культурній самосвідомості за останні десятиліття ХХ ст.

Вияви постмодернізму (В.Пахаренко)

- Онтологічний рівень: «відчуття універсальної порожнечі після втрати ідеологічних ілюзій».
- Гносеологічний рівень: відкидання абсолютної об'єктивної істини, розгляд усіх цінностей як відносних.
- Естетичний рівень: перехід від творення до конструювання, свідомо переорієнтація естетичної активності з продукування оригінальних творів на компіляцію, колаж.

Риси літератури постмодернізму

- Еклектичність (поєднання різних стилів, рівнів мовлення, жанрів, елементів високої та масової культури).
- Інтертекстуальність (на сюжетно-композиційному, образному, мовному та інших рівнях твору).
- Іронічність і пародійність.
- Гра з читачем.

Завдання до теми

Завдання 1

1. Виконайте тестові завдання.

1. Знайдіть відповідність.

А. Реалізм	1. Літературний напрям 2-ї половини XVIII ст. – початку XIX ст., що характеризується прагненням відтворити світ почуттів звичайної людини й викликати співчуття до героїв.
Б. Натуралізм	2. Напрямок у літературі та мистецтві XIX – XX ст., що характеризується прагненням правдиво відтворити дійсність через типізацію притаманних їй виявів.
В. Сентименталізм	3. Літературний напрям, що утверджується у французькій літературі в останній третині XIX століття та характеризується прагненням до фотографічного й безпристрасного відтворення дійсності й до відображення фатальної біологічної і соціальної зумовленості людської долі та поведінки.
Г. Імпресіонізм	4. Художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень.

Відповідь _____

2. Модернізм – це

- а) сумарний термін, що позначає сукупність літературних напрямів і течій XX ст., яким притаманні формотворчість, експериментаторство, тяжіння до умовних засобів зображення, антиреалістична спрямованість;
- б) антитрадиційний напрям літератури й мистецтва XX ст., пов'язаний із руйнуванням звичайних художніх форм і канонів;
- в) авангардистська течія в літературі й мистецтві 1910-1930-х рр.;

г) літературний напрям кінця ХІХ – початку ХХ ст., основною рисою якого є перетворення конкретного художнього образу на багатозначний символ.

Відповідь _____

3. Якому художньому напрямку властиві декоративність, нагромадження художніх засобів, контрастність, поєднання несумісного, метафоричність?

- а) класицизму;
- б) бароко;
- в) реалізму;
- г) сентименталізму.

Відповідь _____

Завдання 2

Визначте риси сентименталізму в повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся».

Риси сентименталізму (див. лекцію)	Художні особливості повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся», що споріднюють твір з сентименталізмом

Завдання 3

Заповніть таблицю.

Твір	Напрямок	Художні особливості твору, що дозволяють віднести його до зазначеного напрямку
І. Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я»	Реалізм	
Леся Українка. «Лісова пісня»	Неоромантизм	

Тема 9. Аналіз літературного твору

1. Особливості аналізу епічного твору.
2. Аналіз ліричного твору.
3. Специфіка аналізу драматичного твору.

Література до теми

1. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
2. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).
5. Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с.

Орієнтовна схема аналізу епічного твору

1. Короткі відомості про автора (ті, які є значущими для розуміння аналізованого твору, зокрема факти біографії письменника, що стали основою твору, життєвий чи професійний досвід автора, що зумовив специфіку твору).
2. Життєва основа, зображена історична епоха (реальні факти, події, явища, які стали джерелом фабули, поштовхом до написання твору, відомості про прототипів персонажів, реалії історичної доби, зображеної у творі).
3. Історія створення і видання твору (за необхідності).
4. Напрямок, течія, літературна школа, естетика яких вплинула на поезику аналізованого твору, у річищі яких відбувались творчі пошуки письменника.
5. Жанр, жанровий різновид.
6. Центральна тема, тематика твору.

Практичні поради. *Формулюючи тему твору, пам'ятайте про те, що тема – це предмет зображення, а не його оцінка.*

Отже, визначення теми доцільно починати з нейтральних слів «зображення», «змалювання», «враження», «осмислення», «сприйняття», «спогад», «роздум», «ставлення» тощо.

7. Основна проблема, проблематика.

8. Конфлікт (зовнішній, психологічний).

Практичні поради. *З'ясовуючи сутність конфлікту, необхідно виявити щонайменше дві сторони, які беруть участь у зображеному протистоянні: дійові особи (групи персонажів), чії інтереси та прагнення стикаються, сили, що протистоять у зображеному художньому світі, суперечність, що виявляється у внутрішньому світі носія психологічного конфлікту: зіткнення почуттів, думок, мотивів, переживань, яке порушує внутрішню гармонію та цілісність персонажа.*

9. Сюжет: система основних подій, особливості її відображення у творі (зіставлення фабули і сюжету, послідовність подій в інтерпретації автора, художній ефект, який створює обрана послідовність епізодів, причини порушення хронологічної чи причинно-наслідкової послідовності); для великих епічних форм – сюжетні лінії (головні, другорядні), специфіка їх розгортання та співвідношення; елементи сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Практичні поради. *Аналіз сюжету не слід підмінити переказом подій, зображених у творі.*

10. Композиція: особливості поділу на частини, розділи; позафабульні елементи (назва твору, епіграф, пролог, епілог, вставні епізоди, ліричні, авторські відступи, історичні екскурси), їх художня функція; форми (хронологічна, ретроспективна чи монтажна (або вільна, асоціативна)) і прийоми композиції (прийоми сну, подорожі, листа, обрамлення, «текст у тексті» тощо), їх художня функція; наративні особливості: суб'єкт (суб'єкти) оповіді, ракурс зображення подій (точка зору).

11. Художній світ твору: художній час і простір (пейзаж, інтер'єр тощо); система образів персонажів, їх характеристика; найбільш значущі художні деталі, образи-речі, образи-картини

тощо, їх символічне, психологічне, естетичне, стилістичне значення.

Практичні поради. Характеризуючи образ персонажа, доцільно враховувати такі аспекти: портрет, дії та вчинки персонажа, особливості мовлення, внутрішній світ і переживання, ставлення до нього інших персонажів та висловлювання про нього, авторська характеристика, зокрема ставлення автора до нього.

12. Мова і стиль твору (найбільш значущі образотворчі засоби на рівні лексики, тропів, синтаксичних фігур, фоніки).
13. Авторська позиція. Ідея твору, ідейний зміст.
Практичні поради. Ідея твору – це оцінка зображуваного, відповідь на питання про те, як автор ставиться до зображуваного, яка емоція домінує в розкритті теми. Визначення ідеї передбачає тлумачення металогічного (символічного, алегоричного) змісту. «Словник» для формулювання ідеї: висміювання, поетизація, замилювання, захоплення, сум, радість тощо.
14. Найбільш відомі, найбільш значущі оцінки твору в критиці та літературознавстві. Художня цінність твору, його місце в доробку автора, в національній та світовій літературі.
15. Ваше сприйняття художнього твору.

Орієнтовна схема аналізу ліричного твору

1. Короткі відомості про автора (ті, які є значущими для розуміння аналізованого твору, зокрема факти біографії письменника, що стали основою твору, життєвий чи професійний досвід автора, що зумовив специфіку твору). Життєва основа, культурно-історичний контекст (події, реалії епохи тощо, відгуком на які є твір).
2. Історія створення і видання твору (за необхідності).
3. Напрямок, течія, літературна школа, естетика яких вплинула на поезику аналізованого твору, у річищі яких відбувались творчі пошуки письменника.
4. Тематична група (громадянська, пейзажна, інтимна, філософська лірика). Медитативна чи сугестивна лірика (якщо можливо визначити).

5. Жанрова приналежність.
Практичні поради. Ліричний жанр визначають за строфічною організацією (сонет, октава тощо), емоційною та змістовною домінантою (елегія, медитація, вірш-пейзаж, ліричний портрет, ліричне послання тощо), взаємодією поезії й музики (романс, гімн, пісня). Якщо жанрові ознаки не виражені, достатньо окреслити родову приналежність (лірика або ліричний вірш).
6. Тема твору.
Практичні поради. Формулюючи тему твору, пам'ятайте про те, що тема – це предмет зображення, а не його оцінка. Отже, визначення теми доцільно починати з нейтральних слів «зображення», «змалювання», «враження», «осмислення», «сприйняття», «спогад», «роздум», «ставлення» тощо, а також використовувати поняттям «мотив» (для формулювання теми ліричного твору).
7. Ліричний сюжет. Перебіг думок, вражень, настроїв у ліричному монолозі, зміни емоційного стану.
8. Спосіб побудови вірша.
Практичні поради. Типові способи організація поетичного тексту: логічно-послідовна зміна думок; градація (нагнітання, посилення настроїв, емоцій, часто увиразнене словесними повторами чи поетичними фігурами); художня паралель (зіставлення змістових частин тексту); художня антитеза (протиставлення змістових частин тексту); обрамлення. В одному творі можуть поєднуватися різні способи структурування художнього тексту.
9. Образ ліричного героя (ліричного персонажа).
10. Найвиразніші, найбільш значущі образотворчі засоби (фонічні, лексичні, тропи, фігури поетичного синтаксису).
Практичні поради. Визначення особливостей образності вірша – це не статистичний перелік епітетів, метафор та ін. Спробуйте визначити художню функцію образотворчих засобів, проінтерпретувати їх емоційне, естетичне, змістове наповнення, пояснити стилістичну роль, визначити, як вони «працюють» задля розкриття ідеї твору та впливають на читацьке сприйняття поетичного тексту.

Рядки, вислови з вірша (Увага! Власне образотворчі засоби – слова, словосполучення тощо – слід виділити іншим шрифтом або кольором)	Назва образотворчого засобу	Інтерпретація (емоційне, естетичне, змістове наповнення тощо)
---	-----------------------------	---

11. Особливості ритмічної організація поетичного тексту: система віршування; вид строфи; способи римування; ритмічна схема.
Практичні поради. *Особливості ритмічної організації пов'язані з емоційною тональністю вірша. Своєрідний ритм увиразнює відповідні почуття та настрої, тому, характеризуючи елементи ритмотворення, намагайтесь збагнути естетичну роль віршового ритму в аналізованому тексті.*
12. Емоційна тональність, пафос, настроїв вірша.
13. Ідея поезії.
Практичні поради. *Ідея твору – це оцінка зображуваного, відповідь на питання про те, як автор ставиться до зображуваного, яка емоція домінує в розкритті теми. Визначення ідеї передбачає тлумачення металогічного (символічного, алегоричного) змісту. «Словник» для формулювання ідеї: висміювання, поетизація, замилування, захоплення, сум, радість тощо.*
14. Найбільш відомі, найбільш значущі оцінки твору в критиці та літературознавстві. Художня цінність твору, його місце в доробку автора.
15. Ваше сприйняття художнього твору.

Орієнтовна схема аналізу драматичного твору

1. Короткі відомості про автора (ті, які є значущими для розуміння аналізованого твору, зокрема факти біографії письменника, що стали основою твору, життєвий чи професійний досвід автора, що зумовив специфіку твору).
2. Життєва основа, зображена історична епоха (реальні факти, події, явища, які стали джерелом фабули, поштовхом до

написання твору, відомості про прототипів персонажів, реалії історичної доби, зображеної у творі).

3. Історія створення і видання твору (за необхідності). Сценічна історія.
4. Напрямок, течія, літературна школа, естетика яких вплинула на поезику аналізованого твору, у річищі яких відбувались творчі пошуки письменника.
5. Жанрова своєрідність твору.
6. Провідна тема, тематика п'єси. Пояснення назви твору.
Практичні поради. *Формулюючи тему твору, пам'ятайте про те, що тема – це предмет зображення, а не його оцінка. Отже, визначення теми доцільно починати з нейтральних слів «зображення», «змалювання», «враження», «осмислення», «сприйняття», «спогад», «роздум», «ставлення» тощо.*
7. Центральна проблема п'єси. Проблематика.
8. Конфлікт (зовнішній, психологічний).
Практичні поради. *З'ясовуючи сутність конфлікту, необхідно виявити щонайменше дві сторони, які беруть участь у зображеному протистоянні: дійові особи (групи персонажів), чий інтереси та прагнення стикаються, сили, що протистоять у зображеному художньому світі, суперечність, що виявляється у внутрішньому світі носія психологічного конфлікту: зіткнення почуттів, думок, мотивів, переживань, яке порушує внутрішню гармонію та цілісність персонажа.*
9. Сюжет. Розвиток драматичної дії та її етапи. Експозиція, зав'язка, перипетії (розвиток дії), кульмінація, розв'язка. Особливості драматургічної дії: зовнішня (розвиток зовнішнього конфлікту), внутрішня (розвиток психологічного конфлікту); на сцені, за сценою; динамічна (активно розвивається) чи статична тощо.
Практичні поради. *Аналіз сюжету не слід підмінити переказом подій, зображених у творі.*
10. Композиція п'єси. Специфіка організації дії драми (композиція): дії, сцени, акти, яви тощо. Роль ремарок у драмі.
11. Система образів дійових осіб (головні, другорядні та несценічні); групи персонажів; характеристика дійових осіб.

Практичні поради. Характеризуючи образ персонажа п'єси, доцільно враховувати передусім такі аспекти: дії та вчинки персонажа, особливості мовлення, внутрішній світ і переживання, ставлення до нього інших персонажів та висловлювання про нього.

12. Найбільш значущі художні деталі, їх символічне, психологічне, естетичне, стилістичне значення.
13. Мова і стиль твору (найбільш значущі образотворчі засоби на рівні лексики, тропів, синтаксичних фігур, фоніки).
14. Авторське бачення поставлених проблем.. Ідея твору, ідейний зміст.

Практичні поради. Ідея твору – це оцінка зображуваного, відповідь на питання про те, як автор ставиться до зображуваного, яка емоція домінує в розкритті теми. Визначення ідеї передбачає тлумачення металогічного (символічного, алегоричного) змісту. «Словник» для формулювання ідеї: висміювання, поетизація, замилування, захоплення, сум, радість тощо.

15. Найбільш відомі, найбільш значущі оцінки твору в критиці та літературознавстві. Художня цінність твору, його місце в доробку автора, в національній та світовій літературі.
16. Ваше сприйняття художнього твору.

Завдання до теми

Завдання 1

Виконайте аналіз новели Григора Тютюнника «Зав'язь» за орієнтовною схемою аналізу епічного твору.

Завдання 2

Виконайте аналіз поезій за орієнтовною схемою аналізу ліричного твору.

Ліна Костенко

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житі золотому.

За твій світанок, і за твій зеніт,
і за мої обпечені зеніти.
За те, що завтра хоче зеленіть,
за те, що вчора встигло оддзвеніти.
За небо в небі, за дитячий сміх.
За те, що можу, і за те, що мушу.
Вечірнє сонце, дякую за всіх,
котрі нічим не осквернили душу.
За те, що завтра жде своїх натхнень.
Що десь у світі кров ще не проліто.
Вечірнє сонце, дякую за день,
за цю потребу слова, як молитви.

Василь Голобородько

Золота птаха

У квітні
білим небом вишневого молока
літають золоті птахи:
золоті птахи дахів.
Вони політають-політають
і, як голуби, знову сідають на хати.
Аж якось одна золота птаха
прилетіла із білого неба до мене
і забрала мої руки, моє серце,
мої очі і мій спокій.
І потім зникла у білому небі.
Довго я ходив,
довго ходив –
аж поки знайшов ту птаху золоту.
Віддай, птахо золота,
мої руки, моє серце,
мої очі і мій спокій...»
А з-під крил птахи золотої
випурхнуло дівча:
маленьке-маленьке –
у чашечці вишневої квітки умістилося б! –
І на її малесеньких білих долоньках

лежали мої руки, моє серце,
мої очі і мій спокій...

Павло Тичина

Десь на дні мого серця
Заплела дивну казку любов.

Я ішов від озерця.
Ти сказала мені: «Будь здоров!
Будь здоров, ти мій любий юначе!...»
Ах, а серце і досі ще плаче.
Я ішов від озерця...

Десь на дні мого серця
Заплела дивну казку любов.

Говори, говори, моя мила:
Твоя мова – співучий струмок.

Ніч зірки посвітила.
Шепчуть вітру квітки: гей, в танок!
Повінчайся з туманами ночі.
Тихо так опівночі.
Ніч зірки посвітила.

Говори, говори, моя мила:
Твоя мова – співучий струмок.

Ліна Костенко

Дощі

Вітер блискавку виструга,
хмара насуне з-за гір, –
перекидом,
 колесом,
 вистрибом
вибігали діти надвір.

Топтали бузковий верес,
трусили на голови хвощ.
Здіймали страшенний вереск,
ласкаво просили дощ:

«Іди, іди, дощику!
Зварю тобі борщику
в полив'яним горщику,
в полив'яним горщику!..»

З кошлатих кущів солов'ята зиркали,
як по землі і щедро і видавцем,
то зливи ходили, високі, як циркулі,
то мжичка мала метушилася видрібцем.

На клуні стовбичив промоклий бусол.
А ми по калюжах гасали босі,
бо казала мати й бабуса –
дуже добре дощ на волосся.

Гей, ідіть, благодатні зливи!
Випадайте, перлисті роси!
Хай нап'ються донесхочу ниви.
Хай дівчата помиють коси.

Будуть коси блискучі й духмяні,
задзвенять весілля і заручини.
Цілуватимуть хлопці кохані
перемиті дощем кучері...

Так невже ж під багряним сонцем –
благодатні брати океанські –
ці дощі,
отруєні стронцієм,
засвистять, як стріли поганські?!

Доля

Наснився мені чудернацький базар:
під небом у чистому полі,
для різних людей,
для щедрих і скнар,
продавалися різні Долі.

Одні були царівен не гірш,
а другі – як бідні Міньйони.
Хто купляв собі Долю за гріш.
А хто – і за мільйони.

Дехто щастям своїм платив.
Дехто платив сумлінням.
Дехто – золотом золотим.
А дехто – вельми сумнівним.

Долі-ворожки, тасуючи дні,
до покупців горнулись.
Долі самі набивались мені.
І тільки одна відвернулась.

Я глянула їй в обличчя ясне,
душею покликала очі...
– Ти, все одно, не візьмеш мене, –
Сказала вона неохоче.

– А може візьму?
– Ти собі затям, –
сказала вона суворо, –
за мене треба платити життям.
А я принесу тобі горе.

– То хто ж ти така?
Як твоє ім'я?
Чи варта такої плати?

– Поезія – рідна сестра моя.
А правда людська – наша мати.

І я її прийняла, як закон.
І диво велике сталось:
минула ніч. І скінчився сон.
А Доля мені зосталась.

Я вибрала Долю собі сама.
І що зі мною не станеться, –
у мене жодних претензій нема
до Долі – моєї обраниці.

Завдання 3

Виконайте аналіз одного з творів за орієнтовною схемою аналізу драматичного твору.: «Прометей закутий» Есхіла, «Цар Едіп» Софокла, «Медея» Евріпіда.

Тема 10. Теоретико-літературні поняття у шкільному курсі літератури

Література до теми

1. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. Навчальні програми. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>
2. Підручники з української літератури для 5-11 класів.
3. Підручники з зарубіжної літератури для 5-11 класів.

Завдання до теми

Завдання 1

Ознайомтесь із рубрикою «Теорія літератури» (ТЛ) в одній із навчальних програм з української або зарубіжної літератури для 5–9 та 10–11 класів (розділи «Пояснювальна записка», «Зміст навчального матеріалу»). Оберіть 3 поняття, які позначають літературні напрями або течії, та 3 поняття, які позначають жанри або жанрові різновиди. З'ясуйте, на прикладі яких творів чи літературних явищ розглядаються обрані теоретико-літературні поняття в шкільному курсі.

Завдання 2

З'ясуйте, як у підручниках з української або зарубіжної літератури для 5–9 та 10–11 класів розглядаються обрані теоретико-літературні поняття. Випишіть їх визначення, виділіть у них ключові слова, найважливіші для засвоєння цих понять учнями. Звіт про виконання самостійної роботи оформіть у вигляді таблиці.

<i>Назва, автори навчальної програми</i>
<i>Підручник (автор /автори, назва, місце видання, видавництво, рік видання)</i>

Теоретико-літературне поняття	Категорія (або група, до якої належить поняття): літературний напрям або течія, жанр чи жанровий різновид	Літературний матеріал, на прикладі якого розглядається поняття у шкільному курсі (автор, назва твору / творів)	Визначення поняття за шкільним підручником

Використана та рекомендована література

Основна навчальна література

1. Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Вид. 4-те, стер. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
2. Галич О. Вступ до літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 324 с.
3. Астрахан Н. І. Теорія літератури: основи, традиції, актуальні проблеми : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 296 с.
4. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
5. Пахаренко В. Основи теорії літератури : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).
7. Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с.

Додаткова навчальна література

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів : Літопис, 2001. 832 с.
2. Галич О. А. Історія літературознавства : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2013. 392 с.
3. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 253 с. (Альма-матер).
4. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с. (Енциклопедія ерудита).
5. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с. (Енциклопедія ерудита).

6. Мітосек З. Теорії літературних досліджень ; пер. З польськ. В. Гуменюк ; наук. ред. В. І. Іванюк. Сімферополь : Таврія, 2005. 408 с.
7. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства і критики : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 520 с. (Серія «Альма-матер»).
8. Пашенко М. В. Теорія літератури : навчально-методичний посібник. Одеса : Астропринт, 2019. 92 с.
9. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
10. Хализев В. Е. Теория литературы : учебник. 4-е изд., испр. и доп. Москва : Высшая школа, 2004. 405 с.

Інформаційні ресурси

1. Diasporiana.org.ua/ Електронна бібліотека. URL : <https://diasporiana.org.ua>
2. Теорія літератури. Персональний сайт Ігоря Папуші. URL: <https://papusha.at.ua/index/0-6>
3. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. Навчальні програми. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>
4. Репозиторій ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/>

Навчально-методичне видання

ЛАПКО Олена Анатоліївна

ОСНОВИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
спеціальності
014.01 Середня освіта. Українська мова і література*

За редакцією автора